

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

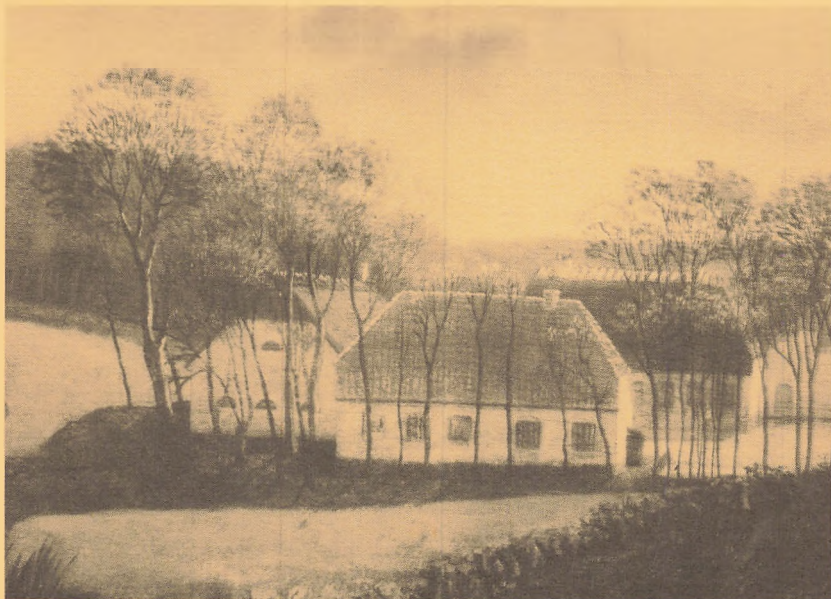
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Historisk Forening for Graasten by og egn

1991

Forsidebilledet:

Fotografi af et maleri, der findes på Kokhave malet af O. D. Ottesen, da han som 14-årig tjente på gården.

Hans liv og kunst er omtalt i årsskrift nr. 13, 1987.

Billedet, der viser Graasten Slot ca. 1750, har foreningen modtaget som gave af Ahlmannstiftelsen

HISTORISK FORENING
FOR
GRAASTEN BY OG EGN

ÅRSSKRIFT 1991

Indhold

Kokhave – Uddrag af en gårds historie

3

Landmandsliv

18

Praktiserende læger i Graasten 1826-1972

35

Årets gang 1990

53

Historisk Forening 1990

60

Kokhave
– *Uddrag af en gårds*
historie

I 1938 bestemte gårdejer Hans Festersen sig til nedskrive sin slægtsgårds historie, og i de næste tre år skrev han 618 foliosider om gården og dens ejere fra 1729 til 1943.

Han nøjedes ikke med at fortælle om beboerne, men også om dyreholdet og hvad slags redskaber, der blev brugt, om skovbruget og alle gårdens bygninger, som alle bliver nøje beskrevet. I stuehuset går han fra rum til rum, oplyser om deres størrelse og alt indboet. Han fortæller om hverdage og festdage, om bryllupper, om fødsler og død.

Gårdejer Hans Christian Festersen

Det er et overordentlig interessant stykke landbohistorie, der her er bevaret for eftertiden. Han var i den heldige situation, at generationerne før ham havde gemt gamle papirer, kontrakter, regnskabsbøger og breve, så der i to kister på loftet, der var fyldt med arkivalier, var de kilder, han øste af. Det ville blive en stor tyk bog, hvis det hele skulle trykkes, så i nedenstående vil vi bringe nogle uddrag.

Hans Festersen begynder med gårdens navn, som han kraftigt hævder er Kockhau. Stedet er skriftligt nævnt Kockhoff, men hvad stedet oprindeligt har heddet, er der mange bud på. I 1792 omtales det Kockhöfft-koppel. Kok findes ret hyppigt som forled i stednavne, f.eks. Kokborg og Kokhus. I langt de fleste af de gamle arkivalier benyttes Kockhau, der muligvis er sønderjysk dialekt, men Hans Festersen ville ikke acceptere det danske Kokhave, men hævdede, at gården hed Kockhau.

På en mark Hof-koppel, der hørte til Ladegård, var der i slutningen af 1600-tallet blevet bygget tre kådnersteder. Alle tre kaldtes de Kokhave. Af dem er det ene nedbrændt og blev ikke genopbygget. Af de to oprindelige kådnersteder ligger det ene lige ud til Felstedvej, men den gård, der her omtales, ligger på Limbækvej, hvor den har ligget i ca. 300 år.

I 1729 boede der en skovfoged på kådnerstedet. Han var ansat af ejeren af Ladegård, borgmester Böhme, Slesvig, der havde købt gården, da de graastenske godser ved Ahlefeldternes fallit kom på tvangsauktion.

Ejerrækken på Kokhave

Kådnerstedet Kokhave blev benyttet som tjenestebolig for de skovfogeder, ejerne på Ladegård ansatte til at overvåge, at der ikke blev drevet krybskytteri i skoven og heller ikke fandt tyveri af træ sted. – Skovfogeden skulle flittig ved dag og nat ride rundt i skoven – hedder det i en ansættelseskontrakt fra 1729. Omkring 1750 hed skovfogeden Nis Petersen, og han fik i 1763 arvefæstebrev af godsejer Andreas Petersen på Ladegård.

To år efter køber Nis Petersen Kokhave med hus og jordtilliggende, i alt ca. 24 tdr. land. Men det bedste ved købet var, at han blev fri for hoveri, og, som der står i kontrakten, at han måtte skalte og valte med ejendommen. Han blev således den første ejer af Kokhave.

En ung jæger, Hans Thaysen, der var ansat ved de graastenske skove, fik bolig hos Nis Petersen. I huset var en køn datter, og den unge jæger friede til hende og fik ja. Nis Petersen havde været skovfoged i ca. 50 år, så nu ville han gerne på aftægt, og i 1772 blev der oprettet en overladelses- og aftægtskontrakt, og som den anden ejer overtog Hans Thaysen Kokhave. Hans Thaysen var en initiativrig mand. Han fik bevilling til brænderi på gården, og det gjorde ham til en velhavende mand, og ved jordkøb udvidede han gårdens areal. I 1799 trak han sig tilbage og overdrog gården til sin ældste søn Asmus for 4.000 rdl.

Gården Kokhave.

Det statelige stuehus, der ses mellem to staldbygninger, blev bygget 1834.

Asmus Thaysen, der var 26 år, havde haft en god skolegang, først i Kværs og senere i Graasten. Han fik stilling hos herredsfogeden i Graasten som skattefuldmægtig og blev senere kasserer for hertugen på Graasten Slot. I de år, Asmus Thaysen var på Kokhave, var det en svær tid for landbruget. Korn var næsten usælgeligt, og mange bønder, der blot skulle betale 1 rdl. i skat, måtte bede om henstand. På Kokhave klarede man sig økonomisk godt. Der var gode indtægter fra brænderiet, som var blevet udvidet, så Asmus Thaysen kunne få råd til at købe jord, og han byggede også den store lade og i 1834 byggede han det store stuehus, som han i et brev til en bekendt i København kaldte et palæ. Dette stuehus står stadig. Asmus Thaysen, der var den tredje ejer, led af tuberkulose, så i 1838 overdrog han Kokhave til sin halvbroder Hans Thaysen, der ifølge kontrakten »fik køer og andre dyr. Alle redskaber ude og inde. Beholdninger af brændsel, korn samt brændevin og mjød, for 8.000 rdl.«

Hans Thaysen var 26 år, da han to år efter han havde overtaget Kokhave giftede sig i 1840. Ægteskabet varede kun 4 år, så døde hans hustru. Der var ingen børn i ægteskabet. En yngre søster til den afdøde kom nu til Kokhave for at forestå husholdningen, og kort efter giftede de sig. Han var 40 og hun 24 år. Heller ikke i dette ægteskab var der børn.

Kort efter han havde oprettet testamente, hvor han havde overgivet alt til sin unge kone, Marie, døde Hans Thaysen 1846.

Marie Thaysen førte nu gården videre med god hjælp af en medarbejder, der havde tjent på gården i 30 år. Men der manglede en, der kunne tage sig af brænderiet, og her kommer nu familien Festersen ind i billedet. Det var Hans Christian Festersen fra gården Frifeld i Kværs. Han havde lært brændevinsbrænderi i Flensburg, og også fremstilling af mjød og kornhandel. Han var 23 år og hun 27 år, da de et årstid efter giftede sig. Kokhave var efter de jordkøb, der gennem årene var foretaget, nu på 81 tdr. ld. og bygningerne brandforsikrede for 900 rdl. Som tidligere ejere købte også H. C. Festersen mere jord til Kokhave og også noget skov, så da gården går over til næste generation i 1887, er den på 50 ha.

Det var sønnen Hans Thaysen Festersen. Han havde i dåben fået mellemnavnet Thaysen som udtryk for slægten Festersens forbindelse til familien Thaysen. Der var 4 sønner, men som det dengang var skik, skulle den ældste have gården. Købesummen blev sat til 12.000 mark, der blev delt mellem de 3 brødre Thomas, Peter og Jes, med 4.000 til hver. Hans fik ved arvedelingen et stort skab, et hjørneskab og et taf-felur, samt en bibel fra 1539, som først blev hans ejendom, når den længstlevende af forældrene var død. Denne bibel fulgte ejerne af Kokhave fra generation til generation. Hvornår den er kommet til gården vides ikke med bestemthed, men efter overleveringen skulle det være sket i 1700-tallet. Man kan kun gætte. Det er muligt, at den er blevet købt ved auktionen i 1725, da storkansleren, Frederik Ahlefeldts righoldige bibliotek på Graasten blev spredt for alle vinde. Denne sjældne bibel blev i 1987 skænket til Graasten Slotskirke af Kokhaves nuværende ejer.

Hans Thaysen Festersen fandt arvedelingen lidt uretfærdig, men erkendte dog, at han havde fået den bedste part, da han fik det fædrene hjem til en meget billig pris. De 12.000 mark stod som pant i gården og skulle forrentes med 4% om året. Endvidere skulle han sørge for aftægt til forældrene med naturalier og hus.

Som tidligere ejere af Kokhave var også Hans Thaysen Festersen svagelig. Siden sit attende år havde han lidt af astma, så han ofte måtte holde sig i sengen nogle dage eller uger. Det var derfor ikke let for ham at passe gården, da 1. verdenskrig brød ud, og hans eneste søn var indkaldt fra 1915-1918, og som hjælper ved landbruget var kun nogle store drenge og en gammel mand. Med mellemrum var der også nogle russiske krigsfanger.

Det var en stor lettelse for ham, da sønnen Hans Chr. Festersen vendte hjem fra krigen og var parat til at overtage gården. En overladelleskontrakt blev skrevet og trådte i kraft den 1. oktober 1918. Gården var vurderet til 90.000 mark, og der skulle udbetales 20.000 mark, der dog blev stående i gården og kun forrentes med 4% årligt, da Hans Chr. Festersen var eneste søn. Men han skulle underholde forældrene. Aftægtskontrakten har mange bestemmelser, af hvilke her skal nævnes:

årligt 150 kg hvedemel, 300 kg rugmel eller et antal rugbrød svarende hertil. 300 kg kartofler, 1 fedesvin på 110 kg, 70 kg oksekød, 8.000 tørv og 8 rm. bøgetræ, 2 fedegæs. Ugentlig 1,5 kg mejerismør, og 10 friske hønseæg og dagligt 4 liter friskmalket mælk.

Hans Chr. Festersen var blevet forlovet i 1918 med en skoleveninde, han i skoleårene havde fulgt med til Ladegårdskov skole. De blev gift i december 1919. Selv om der stadig var mangel på dagligvarer efter krigen, så blev det en god fest, hvortil der var indbudt 42 gæster. Man fik efter festmiddagen ægte kaffe. Han noterer: »lidt fløv må jeg sige, at det var smuglerkaffe«.

Nordslesvigs genforening med Danmark følte Hans Chr. Festersen som en bitter dag, og landbrugskrisen i 1920-erne ramte også Kokhave.

Han var stærkt engageret i arbejdet for at oprette en tysk skole i Kværs, og lagde ikke skjul på sin holdning, hvilket nok medførte, at han følte sig isoleret fra sine danske naboer. Måske var dette også årsagen til, at han gav sig i kast med det store arbejde at gennemlæse de gamle arkivalier og skrive Kokhaves historie Et stort værdifuldt arbejde, der giver et godt billede af landbolivet i et sønderjysk sogn gennem 200 år.

Begravelse på Kokhave

Hans Festersen omtaler som nævnt gårdens bygninger og stuehusets værelser beskrives nøje. Således salen, der havde en længde på 18-20 m og var 5 m bred, den var kun møbleret med et par skabe og et par kister. Væggene var hvidmalede, og gulvet var teglsten og fliser. I salen fejredes som regel bryllupsfester. Kun ikke om vinteren, for der var ingen ovn, og stengulvet fremmede jo ikke varmen, men hvis det ikke var bitterligt koldt, foretrak man salen, hvor der var mere plads, og gæsterne var dengang klædt i tykt uldent tøj, varme hjemmestrikkede uldstrømper og solidt fodtøj.

Det var ikke kun til festlige lejligheder, salen blev benyttet. Ved dødsfald og begravelse blev salen også taget i brug. Når en i familien

døde, blev vedkommende »lagt på strå«, som det hed. Den afdøde blev lagt på en dør, der var dækket med rughalm. Døren lå på stole, og her lå den afdøde iført en ligskjorte, indtil kisten tre dage senere var lavet.

En begravelse, der fandt sted for 100 år siden, har Hans Festersen beskrevet meget detaljeret. Først nævnes alle, der deltog. Af familiedlemmer fra nær og fjern mødte i alt 40, men også en lang række af naboer, således ejeren af Ladegård og folk fra Kværs, Varnæs, Tørsbøl, Mjang på Als og fra Dalsgård og Søgård Mark. Degn og præst med koner fra Kværs og desuden »skafferen«, som skulle sørge for modtagelsen, borddækningen og opvarningen til i alt 112 personer.

Det var sædvane, at begravelsen på kirkegården skulle være kl. 10. Men dette kunne sjældent overholdes. De indbudte indfandt sig i god tid kørende i hestevogn, og så længe der var plads, blev hestene opstaldet i den store lade, men ellers blev de holdende på gårdspladsen, hvor de var under opsigt.

Først kørte de frem til den store stentrappe ved stuehuset, og her stod skafferen og bød dem velkommen, og i dielen (forstuen) stod unge piger og bød på en velkomstdrik. Damerne fik gerne et glas portvin, mens mændene fik et glas rødvin. Skafferen førte dem så frem til salen, hvor der stod to lange rækker af borde, hvor der blev serveret kold steg og kogt skinke med kartofler og grøntsager. Og hertil en snaps eller flere samt vin eller øl efter behag. Efter måltidet blev der budt på cigarer eller tobak, så piberne kunne stoppes.

De pårørende opholdt sig i stuen, hvor kisten stod åben, og her gik gæsterne ind med deres kranse og udtrykte deres medfølelse med et håndtryk og sagde: »Jeg kondolerer«. Nogle benyttede den gamle smukke hilsen: »Jeg ønsker glæde i sorgen«. Da alle på denne måde havde taget afsked med den døde, kom snedkeren og lagde låget på kisten. Efter en salme, der blev sunget for af degnen, talte præsten over et skriftsted, hvorefter seks bar den smukt pyntede kiste ud til ligvognen, hvilket skete, mens endnu en salme blev sunget af de tilstedeværende.

Efter de talrige kranse var lagt på kisten og ligvognen, satte ligfølget sig langsomt i bevægelse. Præst og degn var taget i forvejen, så de

kunne tage imod ved Kværs kirke, hvor kirketjeneren sørgede for ringning med klokkerne. Efter præsten her havde talt, blev kisten båret ud på kirkegården, hvor man samledes omkring graven, hvor kisten blev sænket ned. Ligfølget tog så tilbage til Kokhave, og man samledes omkring bordene til kaffebord, inden man tog hjem.

Det er en selvfølge, når der var indbudt over 100 til begravelsen, der skulle bespises, så måtte der gøres mange indkøb. I en regnskabsbog er noteret alle udgifterne ved begravelsen i 1891.

Følgende blev indkøbt:

16 pund kaffe, 5 pund rismel, 6 pund korender, 3 pund ris, 6 pund rosiner, muskat, kardemomme, kanel, nelliker og safran, 10 pund hugsukker, 10 pund blommer, 20 pund melis, 1,5 pund sennep, 2 kasser cigarer, 82 flasker rødvin, 30 flasker druesaft, 5 liter rom, 14 liter brændevin, 132 pund suppekød, 23 pund skinke, 5 pund talg, lagkage og kringle, 20 franskbrød, 100 rundstykker, 600 tvebakker samt småkager. Endvidere var der af gårdens egne produkter: 20 pund smør, æg og mælk. Desuden hjælp i køkkenet i tre dage. Det blev til i alt en udgift på 350 mark. Efter gammel skik kom naboerne med madvarer, og her er noteret mælk, æg og smør.

Der var også udgifter til præst og degn. Kisten kostede 35 mark, ligvognen 4 mark og de samlede omkostninger beløb sig til 400 mark. Dette beløb svarede til, hvad tre tjenestekarle tilsammen fik i årsløn.

Boghvede

Dyrkningen af boghvede var i 1700-tallet ret almindelig på gårdene, dog mest til eget forbrug. I en aftægtskontrakt fra 1772 på Kokhave står, at aftægtsfolkene årligt skulle have leveret to tønder boghvedegryn. I de følgende år faldt forbruget, men endnu i begyndelsen af 1900-tallet var boghvedegrød en stående ret på mange gårde.

På Kokhave blev der hvert år tilsået en tønde land med boghvede, og det gav et høstudbytte på 10-12 tønder. Det kunne slå til til et års forbrug. Det lyder voldsomt, men dels var folkeholdet større, og dels

blev der serveret boghvedegrød hver morgen og aften, og det skete også, at der om middagen stod boghvedegrød på menuen.

Om morgenen var grøden varm og lind, men om aftenen kold og stiv. Grøden blev serveret i et stort fad, der stod midt på bordet, og 5-7 mand spiste af det samme fad – tallerkener havde man ikke – så alle langede til med hver sin ske. Når grøden var kold, gravede man et hul i grødbjerget og tog en klump på sin ske, hvorefter man dyppede skeen i et mælkefad, der også stod på bordet til fælles afbenyttelse.

Spisningen af fællesfad ophørte glædeligvis omkring år 1900. Det var jo ikke særlig rart at spise med én af samme fad, hvis han brugte skråtobak, eller én, hvor næsen løb på, eller én der havde tuberkulose. Smag og behag er jo forskellig, men der var ved bordet ofte en eller flere, der gerne ville have det, som var brændt på bunden af gryden. Var der flere, der gerne ville have det, gik gryden rundt, så alle liebhavere kunne få noget. »Æ Gryeskraber kom it i æ Himmel«, hed det drillende, når en tog lidt rigeligt.

Boghvede blev også brugt til bagning af pandekager og til boller på suppe. Spisevanerne ændredes, og man gik over til risengrød, som var billigere. Omkring 1910 forsvandt boghvedegrød helt ud af husholdningen. Nu begyndte dagen med havregrød med mælk og sukker, og om aftenen fik man kød og kartofler.

Brændevinsbrænderi

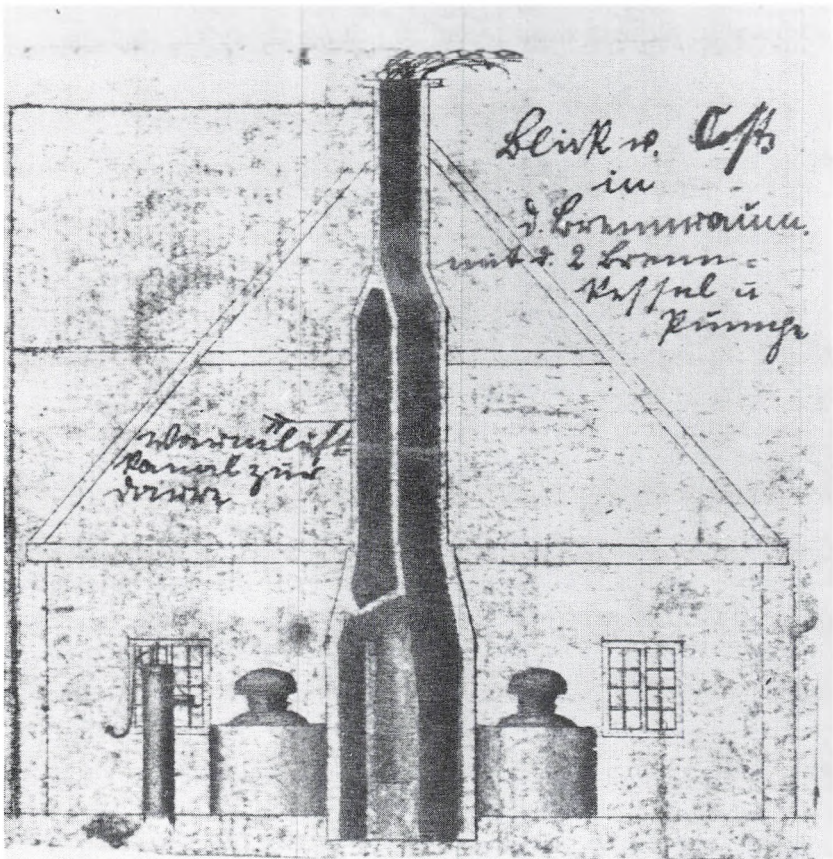
Nøjagtig hvornår man har fået bevilling til at have brændevinsbrænderi på Kokhave vides ikke. Men en gammel regnskabsbog giver et fingerpeg. I den står der: »Den 6. 12. 1793. Et oksehoved fremstillet til salg ud af huset.« (Et oksehoved var et stort træfad, der kunne rumme 126 kander.) En kande var 2 liter, så det var i alt 252 liter. I samme måned er noteret: »Et oksehoved solgt til købmand Friedrichsen i Sønderborg.« Prisen var 9 skilling pr. kande, så det oksehoved indbragte 7 daler og 14 skilling.

Brygningen af brændevin foregik ved, at man om aftenen i to store kar tilsatte fintmalet byg, rug og også boghvede. Det stod så natten over, hvorefter man om morgenen skummede bærmen, der var steget op til overfladen. Det opblødte korn, der lå på bunden, kaldet mask, blev så anbragt i en stor kobberkedel, som der blev fyret stærkt under. Dampen, der opstod ved kogningen, samledes i en stor hjelm over kedlen og herfra gennem mange snoede kobberrør, førtes gennem et bassin med koldt vand, og herved fortættedes dampen og flød ud i en beholder. Denne væske indeholdt omkring 90 % spiritus, og blev nu iblandet vand, så man kom ned på en lavere procent. Kedlen blev så tømt for det mask, der lå på bunden. Det var særdeles velegnet til foder for stude, der ved indtagelsen blev fedet godt op, så masken var også et godt salgsprodukt.

Der skulle bruges meget korn til at lave brændevin, så kornhøsten på Kokhave slog ikke til. Det første år købtes 6 tønder rug à 100 kg. Snapsen må have smagt godt, for efterspørgslen var stor, og produktionen voksede vældigt, så i de efterfølgende år købtes årligt omkring 200 tønder korn af byg, havre, rug, hvede og boghvede, alle kornsorter blev anvendt. Kornet blev købt hos bønderne i Kværs, Felsted, Nybøl, Ullerup og Rinkenæs og for en stor del på godserne Kiding, Grøngrøft, Graasten og Fiskbæk. For at give snapsen en lidt krydret smag, blev der iblandet fennikel, anis og kommen, og salget gik strålende.

I årene 1794-1826 solgtes der 130.694 liter, og det indbragte i alt 17.488 daler. Rekord af salg af brændevin blev sat i de tre krigsår 1848-49-50. I 1849 blev der solgt 17.408 liter, hvilket svarer til 48 liter hver dag. Når salget i disse tre år var så stort, skyldes det sandsynligvis, at der i krigsårene skiftevis var danske og tyske soldater indkvarterede på egnen, og de har nok sørget for, at feltflaskerne var fyldte.

De mange kroer, der fandtes på egnen, var gode kunder så længe der blev lavet brændevin på Kokhave. Regnskabet viser, at kromanden i Holbøl var en god kunde. Det samme gælder Madam Clausens kro i Graasten samt kroerne i Fiskbækskov, Hokkerup, Trappen og Rinkenæs. Til købmænd i Sønderborg og Flensborg solgtes hvert år flere oksehoveder. Kunder var også folk i nabolaget. De kom med deres ler-

Tværsnit af brænderibygningen.

Mellem to kobberkedler, hvor brændevinen blev fremstillet, ses fyret.

Til venstre en vandpumpe.

dunke og fik til nogle dages forbrug. En daglig kunde var den tidligere ejer af Ladegård, kaptajn Sønche Ludvig Petersen. (Han er omtalt i Historisk Forenings årsskrift 1986.) Han boede på Ludvigsro ved Snurom. Han blev kaldt »den gale kaptajn«. Hans dage gik med at ride rundt på egnen, gå på jagt, og han kunne lide brændevin. Han var en dygtig rytter og en fremragende skytte. En dag var han på jagt på går-

den Harkjær ved Kollund. Her var en tagtækker i arbejde på tagrygningen af den store lade. Tagtækkeren var iført en høj hat, og kaptajnen indgik et væddemål med gårdens ejer om at kunne skyde hatten af tagtækkeren, og som sagt så gjort. Den intetanende tækker var naturligvis dybt rystet og kom meget vred ned med den gennemhullede hat og ville ikke op på taget, før den forrykte kaptajn havde forladt gården.

Efter treårskrigen var den danske statskasse blevet slunken, og der indførtes nu ret betydelige afgifter på brændevin og ofte kom der toldere og kontrollerede regnskaberne. Afgifterne til staten tog en stor del af fortjenesten, og den jævnlige kontrol af toldere blev den daværende ejer, H. C. Festersen, for meget, så han besluttede at nedlægge brænderi og fremstilling af mjød. Den store kobberkedel blev slået itu, og dermed var den indbringende virksomhed, der i ca. 60 år havde sat sit præg på gården, forbi.

Samtidig med brændevinsfremstilling fremstilledes også mjød på Kokhave. Når der skulle brygges mjød, skulle der bruges honning, men det var ikke svært at skaffe, da man i 1800-tallet næsten på hver gård og ved hvert hus holdt bier i kuber flettet af strå. Når man så skulle have honningen ud af kuberne, blev bierne kvalt med svovlrøg, og man kunne udtage vokspladerne, på hvilke honningen sad. Det var store mængder honning, der krævedes, så man måtte langt omkring for at få samlet den nødvendige mængde af honning til brygning. Det årlige forbrug svingede mellem 200 og 300 lispund, et lispund var 7 kg. Priserne pr. lispund lå omkring 2 mark, men svingede lidt efter kvalitet. Der indtraf engang imellem et dårligt honningår, så der kun kunne skaffes beskedne mængder. Ja, et enkelt år, 1850, ikke et eneste pund.

Slyngemaskiner til at få honningen ud af vokspladerne kendtes ikke, så man huggede pladerne i småstykker. Der skulle til brygningen anvendes 10 pund honning, der blev blandet med 100 liter vand om aftenen, og næste morgen kunne man så skimme små voksstumper, døde bier, blomsterstøv og andre urenheder af. Herefter kogte man vand og honning, og væsken blev så filtreret ned i en beholder, hvor det stod og gærede. Efter tre-fire uger kunne mjøden drikkes, men det blev et

bedre produkt, hvis man lod det stå i et år. For at konstatere, at gæringen var stærk nok, målte man det ved at lægge et æg ovenpå den gærede mjød. Dette æg måtte synke så dybt, at der kunne ligge en rigsdaler i fordybningen. Kunne der det, så var alt som det skulle være. En snaps mjød indeholdt mere alkohol end brændevin, men mjød havde ikke brændevinens skarpe smag, det var en sød drik, hvilket kunne forlede folk til at drikke meget af den, men gjorde man det, risikerede man at blive meget beruset, en rus, der kunne vare i tre dage.

Salget af mjød var en god forretning for Kokhave, og kunderne var stort set de samme kroer og købmænd, der købte brændevin på gården. Det var store portioner, der blev solgt. For eksempel blev der i 1836 solgt 1555 liter og året efter 2800 liter. Når man tager befolkningstallet i betragtning, var der næppe et hjem, hvor man ikke dagligt fik sig en snaps eller flere.

Bagehus

Ved så at sige alle gårde lå der et bagehus. Det lå af hensyn til brandfaren lidt for sig selv. Bagehuset ved Kokhave var større end sædvanligt, idet det også var vaskerum og rullekammer. Huset var 6 m bredt og 8 m langt, og væggene var $1\frac{1}{2}$ stens mur, der var muret op med ler. Da huset blev brudt ned i 1928 var der 14.000 sten, der fik anvendelse til opførelsen af en ny svinestald.

Selve ovnen inde i bagehuset tog megen plads. Ydermuren på ovnen var 3 m bred, 4 m lang og 2 m høj. Inden for denne mur var der så bygget en en mur af sten og ler, så selve ovnen var 1,5 m bred, 2 m lang og 80 cm høj. Dette tykke murværk skulle holde på varmen. I ovnen var der plads til det antal brød, der kunne bages af 200 pund rugmel og også nogle brød af hvedemel. Med 200 pund rugmel blev der bagt så mange rugbrød, at der var nok til 6 uger. I de sidste uger var brødet noget tørt og ofte også lidt skimlet.

Det var et større arbejde at bage. Dagen før blev der hentet 2-3 trilbøre brænde til ovnen. Det var træstykker, der var 60-75 cm lange, som blev stablet op i ovnen og under dem lagt halm, så træet let kunne antændes. Om aftenen blev rugmelet og surdejen æltet sammen, hvorefter det blev dækket med et lagen og en dyne. Ved vintertid blev der også lagt varme sten ovenpå. Om morgenen begyndte man så at få ild i træet i ovnen, og mens det brændte, blev dejen kraftig æltet i et stort dejtrug, der var 2 m langt. Truget var en udhulet bøgestamme. Så blev brødene slået op – det foregik ved, at de blev formet og trykket faste mod trugets væg. De blev så lagt op på et bord parate til at komme i ovnen, når træet var brændt ud og ovnen havde den rigtige varme. Det havde den, når stenene i ovnen var glødende. Nu blev brødene så enkeltvis lagt på »æ skøffel«, en lang stang der endte i et brædt, skubbet ind i ovnen, og ovnen lukket med en jernplade. I løbet af formiddagen var brødene så bagt. Det var skik, at der på bagedagen til middag serveredes Ovnkage – det var en kage, der blev bagt i lerforme. I kagen var kødterninger og sirup, og efter sigende skal det have smagt dejligt.

Under den første verdenskrig, hvor man forlængst var ophørt med at bruge bagehuset, fik det anden anvendelse, idet det blev brugt til logi til russiske krigsfanger, der skulle hjælpe på gården. I den første tid var de installeret på Ladegård og blev så om morgenen under førerskab af en vagtmester ført ud til de gårde, hvor de skulle arbejde. Dette blev senere ændret således, at landmanden skulle stille en sikkerhed på 100 mark pr. fange, så måtte de blive på gården, men skulle fra kl. 21 være forsvarligt indelåst, og der skulle være jernstænger for vinduerne. På Kokhave indrettede man så bagehuset til to fanger. De havde en seng, et lille bord, to træskamler og en ovn.

Den ene fange, Ivan, var fra Ukraine, bonde og familiefar, den anden hed Semian, begge var de venlige og meget omgængelige, men om vinteren, når det var koldt eller det var dårligt vejr, var de ofte »syge« eller det var russiske helligdage. De måtte ikke spise sammen med gårdens folk, men de fik den samme mad. Ivan beundrede meget komfuret. Han sagde på det gebroknede tysk han havde tilegnet sig i en tysk fangelejr, »Madam hier gut Supp kochen auf Maschine.« Det var også

en stor oplevelse for dem at se selvbinderen høste, det gik over deres forstand, at det kunne lade sig gøre. Om aftenen sad de i bagehuset og sang tit deres hjemlands sange, mens de lavede små ting af træ.

Da krigen sluttede, ville de gerne til Danmark og drog af, men Ivan kom hurtigt tilbage, sulten og bedrøvet. Grænsen ved Kongeåen var stadig spærret. Om deres videre skæbne vides intet.

—

I 1943 afsluttede Hans Chr. Festersen sit store arbejde, af hvilket vi her har bragt et enkelt afsnit.

I 1947 døde han. Hans enke blev siddende i uskiftet bo, og sønnen Harald Festersen bestyrede gården, til han i 1952 overtog den. I 1970 forpagtede han jord og udbygninger ud, for så i 1978 at sælge gården til sin søn Hans Festersen. Hans er speditør og er den 10. generation af slægten, som ejer Kokhave. Han har lejet jord og udbygninger ud, men bor selv i det gamle stuehus og med pietet værner om det og det gamle indbo.

Det er de sidste to ejere, Harald og Hans Festersen, der har foranlediget, at de gamle arkivalier, der stod på loftet, nu er blevet afleveret til Landsarkivet i Aabenraa, hvor denne samling er bevaret for eftertiden til gavn af studier for landbolivet på en gård gennem 200 år.

Poul Andersen

Landmandsliv

På fædrene og mødrene side har min slægt gennem flere generationer været landmænd på egnen omkring Christiansfeld, og jeg valgte som noget ganske naturligt at gå i deres fodspor, og det har jeg aldrig fortrudt.

Da grænsen efter krigen 1864 blev flyttet til Kongeåen, og landsdelen kom under tysk herredømme, opterede min morfar for Danmark, men meldte sig samtidig på preussisk session for at bevare retten til at blive boende. I de næste 35 år gik alt godt, men så satte Kølnerpolitikken ind, og i årene 1898-1903 blev der udvist mellem 800 og 1000 optanter, og blandt disse min morfar, Chr. Finnemann og hans søn. Min morfar havde engageret sig stærkt i den nationale kamp, og han der ejede Torninggaard ved Christiansfeld, var førende på egnen. Han var sognefoged, kredsmand og kommuneformand valgt af det danske flertal.

Han var med til at starte Tyrstrup Mejeri og var dets formand i 10 år. Var endvidere formand for Sparekassen for Christiansfeld og Omegn. Sidst men ikke mindst var han med til at få bygget danskhedens samlingssted i Christiansfeld, »Frej«. Det stod færdigt i oktober 1897, men da folk kom for at deltage i festen, var amtsforstanderen og politiet ved at forsegle dørene til lokalerne, hvor bordene stod dækket til et festligt kaffebord, og sådan stod det et år, inden højesteret dømte lukningen ulovlig.

Det var ikke den eneste gang, de tyske myndigheder lukkede »Frej«. Rigsdagsmand Gustav Johannsen skulle tale ved et møde, men det ville man fra tysk side forhindre, og da man havde opdaget en lille revne i muren over døren, var bygningen ikke forskriftsmæssig i orden,

så der måtte ikke holdes møde. »Det skal være en interessant meddelelse at give i Rigsdagen i Berlin« var Gustav Johannsens kommentar.

Chr. Finnemanns arbejde for danskheden var en torn i øjet på de tyske myndigheder, så han måtte stoppes. Man hævdede, at han var dansk statsborger og udviste ham, men ved overlandsretten blev udvisningen dømt ugyldig. Landsråd, dr. Mauve gav ikke op. Ved bestikelse af vidner fik man rejst en falsk anklage, og udvisningen blev opretholdt. I fire år og fem måneder var min morfar og hans søn udvist. De boede i Taps lige nord for grænsen.

Både Gustav Johannsen og H. P. Hanssen angreb i rigsdagen Køllerpolitikken med dens brutale udvisninger, og de vakte stort røre i Danmark. Og diplomatiske forhandlinger gennem den danske gesandt, grev Raben Levetzau, førte omsider til, at Finnemann modtog et telegram underskrevet af Oberpræsident Von Bülow »Die Ausweisungsbeehle gegen Sie und Ihren Sohn Niels sind hierdurch aufgehoben.« Endelig kunne de vende hjem.

Beretningen om min morfars udvisning og retssager har jeg fået fortalt af min mor, der sammen med fem søskende måtte tage sig af Torninggaard. Det var fire strenge år, men de lod sig ikke kue, og hvad jeg hørte om den uretfærdighed, som overgik min morfar, har nok været med til at præge min holdning til forholdet dansk-tysk.

Min far, Jørgen Mathiasen Lauesgaard, blev født 22. marts 1875 på en gård i Simmersted. Allerede fra han var fem år, begyndte han sin skolegang i landsbyskolen, men da han var ti år kom han i Brødremenhedens skole i Christiansfeld. Skolen, der hørte under Hernhutterne, var en meget velanskrevet skole, og dens sproglærere var indfødte franskmænd og englændere. Fars skolegang sluttede, da han blev konfirmeret. Han vendte så hjem, og som 15-årig deltog han i alt forefaldende arbejde på gården. Senere fik han plads på et par andre gårde, så han så, hvorledes der andre steder blev drevet landbrug, og som et led i sin uddannelse var han en vinter på Ryslinge Højskole.

I 1895 blev han indkaldt til preussisk militærtjeneste i Rendsborg. Det strakte sig over to år, og han må have klaret tjenesten godt, for han blev hjemsendt som underofficer.

Efter hjemkomsten fik han plads som forvalter på Torninggaard, og der traf han min mor, og året efter blev de forlovet.

Min far kunne lide det store landbrug, og i maj 1901 forpagtede han Hjerndrupgård for en otteårig periode. Gården var på 548 tdr. land. En måned senere giftede han sig med sin forlovede, Margrethe Finne-mann.

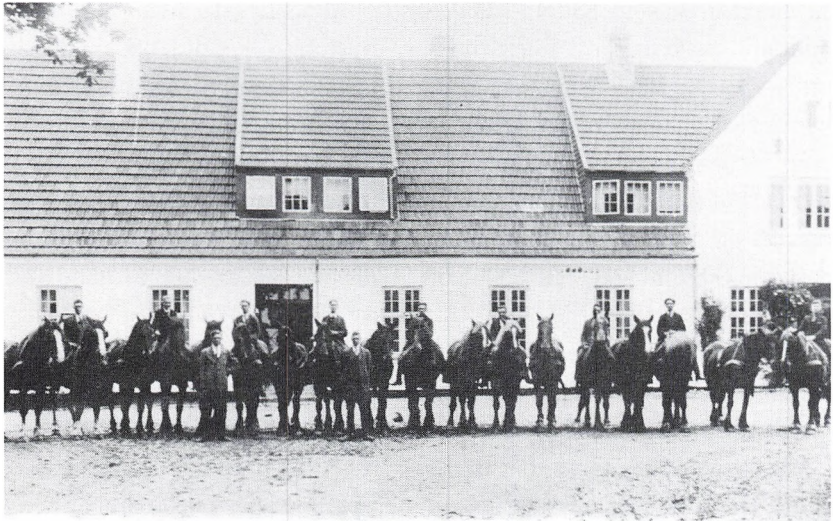
Her kommer jeg ind i billedet, da jeg kom til verden i 1909. Mit ophold på Hjerndrupgård blev ikke af lang varighed, for den første maj udløb min fars forpagtning. Han ville gerne have en større udfordring, og han havde hørt noget om, at det måske var muligt at få forpagtningen af godset Kiding i Felsted sogn. Kiding havde oprindeligt været en landsby, der af Ahlefeldterne var blevet nedlagt og i stedet bygget som en Ladegård under Søgård. Ved Ahlefeldternes konkurs blev Kiding ved auktionen i 1725 solgt til hertugen af Augustenborg, og sammen med andre graastenske godser var Kiding i hertugens besiddelse til efter krigen 1848-50, hvor den danske stat i 1852 overtog de graastenske godser. I 1862 solgte staten så Kiding til Lensbaron O. D. Rosenørn Lehn. Senere var godset ved ægteskab og arv gået videre til grev Chr. E. J. Ahlefeldt Lauervig Lehn, Hvidkilde. Han havde forpagtet godset ud til J. Mackeprang. Forpagter Mackeprang ville godt holde op, selv om han endnu havde to år før forpagtningstiden udløb.

Min far, hans broder og en svoger cyklede ned for at se på Kiding. Det blev så aftalt, at min far kunne købe Mackeprang ud mod en betaling på 30.000 mark.

Den 1. april 1909 flyttede vi så til Kiding, hvor jeg tilbragte mine barndoms- og ungdomsår.

Min far var vant til at drive et stort landbrug, så han stod godt rustet til at overtage forpagtningen af et gods på 1014 tdr. land. Heraf var der 854 tdr. agerland og 160 tdr. skov.

Godset var et helt lille samfund. De mange bygninger, der lå samlet omkring den store gårdsplads, dækkede fire tdr. land. Foruden stuehuset, der var opført i midten af 1800-tallet og senere fik tilbygget en fløj med værelser til landbrugselever, lå her kostalden med plads til 200 køer, og ungkreaturstalden, der kunne rumme 400 ungkreaturer. Endvi-

9 spand arbejdsheste parat til at rykke ud på markarbejde
fotograferet foran hovedbygningen på Kiding.
Fotografen har ikke kunnet få plads til alle 16 spand.

dere var der mejeribygning, en svinestald til 100 søer og fedesvin. En smedie, vognport og en hestestald med plads til 46 heste. Deraf var de 32 (16 spand) arbejdsheste til markarbejdet. Det var et flot syn, når de rykkede ud om morgenen. Der var desuden tre rideheste og en pony. Ridehestene blev benyttet af mine forældre og forvalteren. Ponyen var beregnet til underforvalteren, som havde en lille tohjulet kærre til at køre ud i marken med. I kærren havde han en værktøjskasse og reserverede til selvbindere og andre markredskaber. Foruden de nævnte heste var der også følhopper og plage.

Af Kidings mange bygninger var den største laden, den var opført i 1863 af Lehnsbaron O. D. Rosenørn Lehn, der havde anbragt sine initialer og en baronkrone samt byggeåret på gavlen. Den var Danmarks største lade, 100 meter lang. En kraftig storm ca. 100 år senere blæste den omkuld. Den blev dog atter opført, dog ikke i sin fulde længde, men er stadig en imponerende bygning.

Til et gods som Kiding krævedes der dengang, da man ikke havde nutidens maskiner og hjælpemidler, et stort folkehold både ude og inde. I alt var der 45 kvinder og mænd til den daglige drift. Indendørs var der en husjomfru, der havde fem piger til hjælp i køkkenet og stuerne. Et år var der en lærerinde til børnene. Til marken var der en mand til hvert af de 16 spand heste. Til pasning af køer, ungkreaturer og svin var der en fodermester og hans medhjælpere, og til vedligeholdelse af de mange bygninger, redskaber og vogne var der en stab af håndværkere.

Der var en smed, en snedker, en saddelmager, og en fyrbøder, der passede det lokale lokomobil, der var trækraft for tærskværket og for kværnen. En gartner til gårdens store haveanlæg. En kusk, der, når han kørte for mine forældre, bar dansk livré. Kiding var jo et dansk grevskab. Der var seks forskellige vogne, en landauer, en charabanc, en dogcar, en jagtvogn, en faeton, og en jumbe, den sidste brugte jeg til at køre i skole i, da jeg efter genforeningen kom i dansk skole i Graasten. Mens jeg var i skole, stod hest og jumbe i Den gamle Kro. I 1912 byggede min far en ny vognport med plads til 7 køretøjer, det kunne vi ikke forstå, da vi havde seks vogne og pladsen til den syvende var mærkelig, da der midt i gulvet var et aflangt hul med en trappenedgang, og hullet blev dækket med planker. Ingen forstod, hvad det skulle bruges til, og min far sagde ikke noget, men en dag rejste han med toget til Kiel og kom hjem i en ny Adlerbil, der havde kostet 6.600 mark. Hullet i gulvet, hvor den skulle stå, var beregnet til at kigge på bilen fra neden.

Biler var dengang en sjældenhed. I Nordslesvig var der i alt en halv snes. Foruden min far havde hertug Ernst Günther også bil. I stedet for et almindeligt horn sad der en tjener ved siden af chaufføren, der på et horn blæste en fanfare for at advare andre vejfarende. Det var en lille melodi, som folkeviddet satte tekst til, der lød: »Der Herzog kommt«, og så skulle alle vige til side. Hertugens chauffør havde ordre til at vige så lidt så muligt, når de mødte den danske forpagter fra Kiding. Det blev kun en kort fornøjelse at have bil, for da krigen brød ud i 1914, måtte vi aflevere dækkene, og indtil krigen sluttede, stod bilen

på klodser. I 1916 begyndte jeg min skolegang i den halvt stråttækkede skole i Traasbøl. Skolen havde kun et klasseværelse til seks årgange, og skolens eneste lærer skulle holde styr på dem alle, og det havde han svært ved. De største drenge sloges daglig med ham, selv om han forsvarede sig kraftigt med spanskrøret. Vi lærte absout ikke noget, så da jeg i et års tid havde gået skole, fandt mine forældre, at det var bedre, at jeg blev flyttet til Aabenraa i den kgl. tyske realskole, hvor min ældre broder allerede gik.

Det var en lang skolevej, vi skulle tidligt op. Kl. seks skulle vi være på Kiding station, så kom toget fra Graasten, og ifølge køreplanen kunne vi så være i Aabenraa lidt før otte, men der var ofte forhindringer, så vi blev forsinkede. Nogle gange havde vi nu også en finger med i spillet – ved at trække i den snor, der løb over taget på vognene og dermed blokerede bremserne.

Ikke for ingenting hed banen »æ Kringelbahn,« for den snoede sig gennem landskabet forbi 18 forskellige stationer og landsbyer. Undervejs blev der samlet 36 drenge op, og vi havde vor egen vogn, hvilket var en fornuftig ordning, for med skam at melde var vi en værre bande at have som passagerer. Togføreren havde nok at gøre med at holde styr på os, og der var ingen ende på de drengestregere, vi kunne finde på. Petroleumslamper blev sprængt med lidt krudt, og stinkbomber anbragt i andre vogne, eller der blev pustet nysepulver ind i kupeerne, og som nævnt ovenfor blokere bremserne.

Jeg mindes også en dag på hjemturen, da toget holdt ved Lundsberg, at vi trak den bageste vogn, en tom grusvogn hen til toget, så vi kunne koble den fra, og den rullede så ned til Sønderport i Aabenraa. Da vi blev spurgt, om vi havde noget med det at gøre, var vi alle ganske uskyldige.

Vel ankommet til Aabenraa lagde vi vejen til skolen forbi Apenrader Tageblatt, hvor vi fik de sidste bulletiner fra krigen.

Hvis tyskerne havde vundet et slag eller erobret nogle terræn, skyndte vi os op til rektor Hertug med avisen. Og så skulle sejren fejres. Alle elever stillede op på skolepladsen, og flaget blev hejst, mens Deutschland über alles – blev afsunget, hvorefter vi fik fri fra skole og

kunne tage det næste tog hjem. Mange gange kunne turen hjem tage 3-4 timer, for så havde togpersonalet også fejret dagen og »punset« lidt ved alle stationerne, som foruden at være station også var kro.

Hvis der efter skoletid var ventetid, før toget gik, spadserede vi ofte ned til havnen for at se på de tyske flyvemaskiner. Den tyske marine havde en eskadrille vandflyvere – dobbeltdækkere – stationeret der.

Flyvemaskiner var jo endnu ikke så driftssikre, så af og til faldt der en ned på grund af motorstop, men en hurtigsejlende motorbåd, der hed Pinnas lå parat til at sejle ud og samle piloter op.

Vi havde en særlig flink lokomotivfører på maskine nr. 2. Vi var to drenge, der var i kridthuset hos ham, det var mejeribestyrerens dreng fra Bovrup, som vi kaldte Peter Fut og mig. Venskabet mellem Horn, som lokomotivføreren hed, skyldtes, at Peter kunne skaffe smør og jeg hønsefoder. Til gengæld fik vi så lov til at komme op på lokomotivet, køre toget samt fløjte og ringe med klokken ved overskæringer.

Den 2. januar 1915 blev min far indkaldt til militærtjeneste i Rendsborg, og holdt her stillingen under hele krigen. Han fik orlov en gang om måneden, da myndighederne erkendte, at det var formålstjenligt, at han kom hjem for at føre tilsyn med bedriften. Han var ansat på et depot med beklædning og udrustning til soldaterne. På depotet var de efterhånden en lille gruppe af dansksindede, der kendte hinanden, nemlig foruden min far, konsulent Hansen, Graasten, arkitekt Jep Fink, Aabenraa, og landdagsmand Nis Nissen. Hvis det kom på tale, at en af dem skulle forflyttes til fronten, så blev det afværget, idet min far gerne havde en beholdning smør og pølse fra Kiding, og med lidt madvare kunne han overbevise lederen af depotet, at det var absolut nødvendigt, at den pågældende blev på depotet. Når der kom et hold soldater for at få udrustning, så fløjtede de fire danske. »Jeg elsker de grønne lunde«. Var der så en i køen, der begyndte at fløjte med, så vidste de, at det var en landsmand, og han fik særlig gode ting udleveret.

Under krigen var det af største betydning, at landbruget kunne producere levnedsmidler, men det var svært, da man ikke kunne få den fornødne arbejdskraft. Som nævnt kom min far hjem en gang om måneden, hvad nok kunne behøves, da alle gårdens våbenføre mænd

var indkaldt, så han måtte klare sig med en broget forsamling af medhjælpere. Det var folk, der var ubrugelige i militærtjeneste, og heller ikke meget værd ved landbrugsarbejde. Senere fik vi så russiske krigsfanger. 23 russere og 2 rumænere. De blev indkvarteret i en polakbarak. Den hed sådan, fordi vi før i krigen havde haft nogle polske landarbejdere, hvilket var almindeligt på større gårde, at man havde polakker til hjælp med roer og kartofler. De var indlogeret i barakken i sommerhalvåret til de rejste hjem, når kartofler og roer var i hus.

Fangerne blev vogtet af tre vagtmænd. Den ene var en ældre landstormsmand, som hed Sanders. Han var en rolig og besindig sydtysker, som vi beholdt under hele krigen. De to andre blev skiftet ud med jævne mellemrum, når vi syntes, de var for grove over for fangerne. Når jeg siger vi, så er det fordi min ældste broder Viggo og jeg gik meget sammen med fangerne, og når vi så, at en vagtmand var brutal over for russerne, løb vi ind til mor og fortalte det.

Chefen for vagtmændene i amtet var en Hauptman Wirtz fra Sydtykland. Han havde et kvarter i Aabenraa, og tog herfra ud og inspicerede, hvorledes fangerne arbejdede og blev behandlet. Wirtz havde vi et godt forhold til, og så snart min mor klagede over en vagtmand, blev han udskiftet. Wirtz kom med mellemrum på inspektion, og han nød at komme på Kiding, hvor han fik en god middag med vin og en god cigar. Han hyggede sig ved at være i et hjem, og en dag spurgte han mor, om han måtte spille på klaveret. Hun svarede, at hvis Dannebrog, som stod på klaveret, ikke generede ham, måtte han gerne. Wirtz svarede, at de problemer vi havde her i grænselandet, kendte han ikke som sydtysker, og i øvrigt syntes han at Dannebrog var et smukt flag. Men lige så flink som Wirtz var, lige så ubehagelig var én af hans underordnede, en ung løjtnant. Han havde kvarter i Bovrup, han kom ofte på inspektion til hest, og hundsede så altid med russerne. Han kom hver lørdag med en række fanger, som skulle straffes. På Kiding havde vi en kartoffelkælder, som var tilgittret med jernstænger, og den benyttede han som fængsel. Når han kom med fangerne, gik det på følgende måde. Den første fange havde et reb om halsen, der var bundet til løjtnantens sadel. Fra fange nr. 1 til nr. 2 var ligeledes et reb bundet om

halsen, og så fremdeles, alle med ca. 1 meters afstand. Engang kom han ned med 11 fanger på denne måde, og fangerne havde hænderne bundet på ryggen. Disse fanger kom så ned i kælderen og måtte kun få vand og brød, men min mor og vor husjomfru, som ellers var tysksindet, sørgede nu for, at de fik ordentlig mad.

Efter fangerne så havde tilbragt søndagen i kartoffelkælderen, kom løjtnanten og hentede fangerne og drog af med dem bundet sammen på samme måde ud til de gårde i Tørsbøl, Bovrup og Varnæs, hvor de skulle arbejde. En efterårsdag var russerne ude at pløje, og jeg gik selv ved siden af af en kæmpestor russer, der hed Nodelmann, han var sadelmager af profession. Han ville gerne lære lidt tysk og forstod da også en del. Pludselig kom løjtnanten ridende hen til russeren og spurgte efter Karte. Det var et legitimationsbevis, som absolut ikke var nødvendigt under pløjning. Nodelmann fatter løjtnantens chikane og griber ned i lommen, og op trækker han sin krumme sadelmagerkniv og farer hen mod løjtnanten og råber: » Ich dich Karte« på sit gebroknede tysk. Han har nok ment: »Jeg skal give dig kort«. Løjtnanten nåede at spore sin hest, så han undgik at blive ramt af kniven.

Siden denne oplevelse blandede løjtnanten sig ikke i fangerne på Kiding.

I 1918 sluttede så endelig krigen, og min far kom nu hjem. Mine forældre var enige om, at nu skulle den tyske skolegang høre op, så sikre var de på, at nu kunne det ikke vare længe, inden vi kom hjem til Danmark, så i 1919 fik min yngste broder og jeg en lærerinde fra København, der i et årstid underviste os.

Omsider kom så afstemningsdagen d. 10. februar 1920. Jeg var for ung til kunne stemme, men jeg husker dagen som en stor festdag trods det stærke regn- og stormvejr. Kiding lå i Felsted sogn, og her foregik afstemningen, og resultatet var 1108 danske stemmer mod 108 tyske. Efter sommerferien 1920 åbnede så den danske folkeskole, der nogle år senere tillige blev realskole. Jeg begyndte i 1. mellem og sluttede min skolegang med 4. mellem. På det tidspunkt havde landbruget større interesse for mig end skolegang, og sommeren 1923 begyndte jeg som yngste elev med hestespand nr. 16. Et år senere rykkede jeg op

Høstdag på Kiding. 5 selvbindere på rad.

til spand nr. 9, for så det tredie år at rykke op til nr. 4. Det var nogle gode lærerige år. Selv om jeg var forpagterens søn, blev der ikke gjort forskel på mig og de andre elever. Det er naturligt, hvor så mange unge er samlet, at der herskede et gevaldigt leben. Skulle vi f.eks. hente kunstgødning eller foderstoffer ved den nye havn i Graasten, kunne der komme op til 100 vogne fra gårdene på egnen, og så gjaldt det om at komme først, så man ikke skulle vente hele dagen på at få læsset. Det skramlede voldsomt i Nygade, når de 16 spand fra Kiding i skarpt trav kørte over de toppede brosten. Når vi leverede korn til Graasten var det et imponerende syn med de 16 vogne på rad, hver var læsset med 25 tdr. korn. Det var en stående ordre, at vi ikke måtte vige en tomme for modkørende, så hvad enten det var lastbiler eller andre, måtte de i grøften. Til gengæld havde kusken på sidste vogn – som kørte et par solide heste – ordre til at slæbe vedkommende op af grøften igen. Han havde til formålet en ekstra hammelstok med.

Efter at have deltaget i alt forefaldende landbrugsarbejde, såsom pløjning, såning, køre selvbinder og tærskearbejde samt ikke mindst at køre genstridige heste og arbejde med kreaturer, fandt min far, at jeg ville have godt af lidt luftforandring, så jeg fik plads som landbrugs-elev på Bøgeskovgård ved Christiansfeld, en gård på 300 tdr. land. Jeg

ankom den 1. maj 1926, og dagen efter skulle der køres staldgødning ud. Jeg fik tildelt et spand heste, der ikke havde været i »tøjet« siden november. Der var ingen, der kunne køre med dem, de både sparkede, bed og var stædige. Forvalteren hjalp mig med at spænde for og gav mig mange formaninger med undervejs. Daglejeren og jeg begyndte at læsse gødning på vognen, da vi havde læsset en god trillebørfuld, sagde han, der kendte hestene, at nu måtte jeg hellere køre med det. De første tre-fire læs gik det lidt trægt med. Hestene ville bestemme tempoet, men efterhånden fik jeg kommandoen til stor forbavelse for de andre kuske. Det var min efarings med herregårdsheste – de er ikke engle – der her kom mig tilgode. Jeg var et år på Bøgeskovgård, hvorefter jeg atter kom hjem, hvor min far i mellemtiden havde anskaffet en traktor, og det næste halve år var jeg så traktorfører. For at udvide, jeg kan godt sige »min beskedne skolegang«, tog jeg i vinteren 1927 på Frederiksborg Højskole ved Hillerød.

Det blev en herlig vinter, så min højskoletid står stadig for mig som en stor og god oplevelse. Forstander Holger Begtrup var en dygtig lærer, som vi elever beundrede. Normalt var det landmandssønner, der søgte på højskoler, men på grund af den store arbejdsløshed, var en fjerdedel af eleverne unge arbejdsløse håndværkere, hvilket ikke forhindrede et godt kammeratskab mellem eleverne.

Skolen sluttede 1. april, og nu jeg var på Sjælland, fik jeg lyst til at se på Sjællands landbrug. Jeg søgte en plads som elev på Sallerupgård i Sydvestsjælland og blandt 26 ansøgere fik jeg pladsen. Forvalteren fortalte mig senere, at gårdens tidligere traktorfører, der havde haft plads i nærheden af mit hjem, havde sagt god for mig. Jeg var på Sallerupgård fra april til november, og lønnen for disse syv måneder var 750 kr., hvilket på den tid var en pæn løn.

Jeg nåede lige at komme hjem til Kiding, for så den 9. november at møde på Livgardens kaserne ved Rosenborg for at aftjene min værnepligt. Efter at vi havde fået udleveret uniform og anden udrustning, blev vi ført til Jægersborg kaserne, også kaldet »det gule helvede.« Hvad det nu ingenlunde var, men i de fem måneder rekruttiden varede, blev vi kørt stramt, al gang foregik i løb, men vi tog ingen skade af det.

Efter rekruttiden blev jeg sendt på korporalskole i syv måneder. Den var ikke blidere end rekruttiden. Da skolen var forbi, lød den sidste ordre »som civil tråd af«. Min soldatertid var forbi, men det er en tid, jeg mindes med glæde. Da jeg blev hjemsendt som korporal, tænkte jeg på min far, der også var blevet hjemsendt som underbefalingsmand.

De næste fem år var jeg så forvalter på Kiding. Her var sket store forandringer. Min fars forpagtning udløb 1927. I 1926 var Lensaf-løsningen kommet til fri ejendom og det medførte, at der af Kiding gods skulle afleveres 376 ha. Min far købte bygningerne og stampar-cellen på 51 ha og året efter yderligere 150 ha. Skoven, min far ville have beholdt, blev solgt til Neergaard Petersen. Af den øvrige agerjord blev der udstykket 30 husmandsbrug, hver på 7 ha, hvilket min far hævdede, at de var alt for små. De burde være minimum på 15 ha, så der kunne holdes to heste, når den svære jord skal forarbejdes. Dette sagde han til direktør Niels Frederiksen, Statens Jordlovsudvalg, men far talte for døve øren. Det skulle vise sig, at min far havde ret, for to af udstykningerne, der var på 15 ha, klarede sig økonomisk betydeligt bedre end de øvrige brug.

I 1932 blev Graasten Hovedgård også udstykket, og så købte min far også her bygningerne og hovedparcellen på 44 ha, og den fik min ældste broder i forpagtning.

Jeg fik nu også lyst til at blive min egen herre, og i 1936 forpagtede jeg Vejblølgård ved Vedsted. Gårdens ejer var en mand i Haderslev, der i en årrække havde drevet gården med bestyrer, men var blevet træt af det, og gården blev udbudt i forpagtning. Jeg sprang til, og den 1. maj 1936 tiltrådte jeg som forpagter for en femårs periode. Sidst i maj blev jeg gift med min forlovede Inger Brandoff fra Højrupgaard ved Stepping.

Vi tog fat med ungdommens mod og kræfter, og der var masser af arbejde. Pengene var små, og priserne på landbrugets produkter var meget små, så der skulle passes på hele tiden, og heldet skulle helst være med os. Det vil jeg nu ikke påstå, det var hele tiden. For i 1938 fik vi mund- og klovsyge i besætningen, og 16 voksne dyr gik til, og det var et stort tab, for dengang var der ingen forsikring, der dækkede.

Noget af det første en tilflytter til en kommune kan blive udnævnt til er snefoged, og denne »hæderspost« blev jeg tildelt i 1937, og jeg skulle straks i de to vintre 1937 og 1938 få min sag for. Dengang havde hver gård pligt til uden vederlag at møde til snekastning med et antal karle afhængig af folkeholdets størrelse på gården. Selv mødte jeg med fire karle.

Vedsted sogn havde mange hulveje i den østlige del, der var mit distrikt. Der kunne ligge driver i op til 3 meters højde, så for at få vejen ryddet, måtte man i nogle tilfælde kaste sneen op på en afsats og derfra videre ind på markerne. Det var et besværligt arbejde, som efter et par dage med snefald eller fygning nærmest var omsonst.

Da min forpagtningstid nærmede sig udløb, fremkom min far med en plan. Mine forældre var kommet op i tresserne og kunne godt tænke sig at blive aflastet. Far tilbød derfor min broder, der sad som forpagter på Graasten Hovedgård, at han skulle forpagte Kiding, og jeg skulle så forpagte Graasten Hovedgård. Mine forældre ville så gå på »aftægt« og bosætte sig i halvdelen af hovedbygningen på Graasten, og jeg med kone og vores første datter skulle bo i den anden halvdel. Hovedbygningen, der er bygget omkring 1800, er stor og rummelig, så der var god plads. Da alle parter fandt planen god, besluttede jeg at opsigte min forpagtning, og den 1. maj pakkede vi så og tog sydpå. Forinden havde jeg fået tildelt fem liter benzin til at flytte for. Så lidt kunne min Ford 1929 nu ikke klare sig med, men hos en god nabo fik jeg yderligere to liter. Da vi var rede til at køre, kom vi i sidste øjeblik i tanke om, at vi havde en kalkun liggende på gåseæg i en salpetertønde, den skulle vi også have med, så den blev placeret på bagagebæreren. Da vi nåede Graasten sidst på eftermiddagen, var der udruget syv gæslinger, så lidt husdyr havde vi da til at begynde med på vores nye bopæl.

Det var en overgang at komme fra et lille hyggeligt landsbysamfund til næsten at blive bybo, og det var en helt anden landbrugsform. Da jeg havde en besætning af tuberkulosefri køer, slog jeg mig på salg af børnemælk og havde to vogne, der kørte rundt i byen og solgte mælk, ligesom vi også havde salg ved stalddøren. Det lå i luften, at vi skulle handle med de købmænd, som handlede hos os. Det kunne

Flaskeetiket, der viser, at indholdet er tuberkulinfri sødmælk fra Graasten Herregaard. Hver ugedag var angivet, så man kunne se, at mælken var frisk. På etiketten ses udsigten til Hjertehøj.

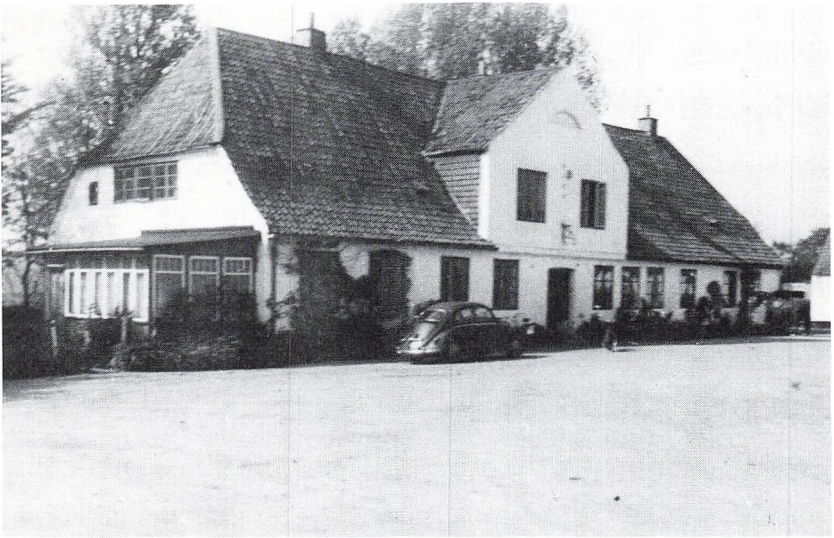
endda gå an, men det var lidt mere besværligt, at man skiftevis skulle klippes hos byens fem frisører.

I Graasten fik vi vor datter nr. to. Vi faldt hurtigt til i byen, dels kendte jeg mange fra tidligere tid, og dels fik vi nye og gode venner, med hvem vi i krigsårene mødtes med bag de mørklagte vinduer. I 1943 var jeg kommet med i modstandsbevægelsen, det indebar, at jeg havde det meste af Graastens distrikts håndvåben og ammunition liggende på gården. En del gravet ned ude i marken i trækasser. Når vi modtog nedkastede våben, var de stærkt indsmurte i fedt, så de skulle renses omhyggeligt, og kammeraterne skulle instrueres i at betjene dem. Rensningen foregik i vore stuer, og instruktionerne fandt sted i min lade eller i skovriderens brændeskur. Skovriderens jagthund gøede gevaldigt, så vi måtte hver gang give den en fedtemad med sovepulver på, det skulle jo nødtigt vække opsigt, at vi var samlede. Jeg har altid været en ivrig jæger, og en god ven og jagtkammerat fik jeg i chefen for gendarmkorpset, oberst Paludan-Müller. En martsdag i 1944 var vi sammen på sneppejagt i et par timer. På vejen hjem snakkede vi om

krigssituationen, og jeg spurgte da obersten, hvad han ville gøre, hvis tyskerne en dag kom for at arrestere ham, for der var jo ikke tvivl om, at han var på den sorte liste. Obersten svarede prompte, at det nok var sandsynligt, men kommer der en ligestillet officer på mit kontor, ville jeg tale med ham og eventuel følge med ham. Men kommer de udenfor tjenestetiden i min embedsbolig, går jeg til modstand. »Det skal De vide, Laesgaard, hvis De hører skud fra min bolig, så er løbet kørt«. Da jeg den 26. maj 1944 ved sekstiden hørte skud ovre fra oberstens bolig, som kun ligger 300 m fra, hvor jeg bor, var jeg straks klar over, at obersten, som han havde sagt nogle måneder før, var gået til modstand, men jeg vidste også, hvad udfaldet ville blive, så jeg sagde farvel til en god ven, en dansk mand af høj karat. Senere på formiddagen gik jeg op på landevejen. Ved indkørslen til slottet stod to feltgendarmere, så den vej kunne jeg ikke komme, og gik så op til Sønderborg Landevej. Halvvejs oppe mødte jeg en gestapomand i lang sort læderfrakke og læderkasket, Alfred Naujok. Han var bevæbnet med en maskinpistol i den ene hånd og en revolver i den anden. Jeg tænkte: »Hvordan kommer du forbi ham?« Heldigvis havde jeg ingen våben på mig, så vi nøjedes med at skule til hinanden. Oppe på Sønderborg Landevej stod en betjent, der ville holde mig tilbage, men på eget ansvar gik jeg til præstegården, hvorfra jeg kunne se alt på nært hold. Tyskerne havde med brandbomber og håndgranater sat hele bygningen i brand. Forinden havde pastor Hvidt dog fået fru Paludan-Müller, datteren og den unge pige ud af huset.

De blev gennet ned i et havehus ca. 20 m fra deres brændende hjem og var derfor vidne til, at deres mand og far efter at have brugt sin sidste patron brændte inde i huset. Det blev forbudt familie og venner at følge Paludan-Müller til kapellet. Gestapo førte den døde bort på en lastbil. Denne begivenhed rystede byens borgere, og overalt gik flagene på halv stang, og butikkerne blev lukket. Hele byen sørgede over tabet af den af alle kendte og højt respekterede danske oberst.

Min lade havde værnemagten et godt øje til. Den ville de gerne leje af mig, men det afviste jeg kraftigt og tydeligt på deres eget sprog. Syv gange kom de for at tale med mig, om det ikke var muligt. Jeg svarede,

Hovedbygningen på Graasten Herregård er opført ca. 1800. I 1876 blev der foretaget en ombygning og huset forsynet med frontspiece.

at det kunne der slet ikke være tale om. En officer spurgte mig, om jeg ikke var pro-deutsch, hvortil jeg svarede, at jeg var 110% dansk, og så var der ikke mere at tale om.

Ude i verden rasede krigen videre, men i begyndelsen af 1945 begyndte vi at se lys forude, at krigen snart måtte være forbi. Men endnu en gang skulle den ramme Graasten. Flere unge af modstandsgruppen i Graasten blev taget af Gestapo, og to af dem døde under ophold i KZ-lejr. På selve befrielsesdagen måtte endnu to ofre livet. Jeg var den 5. maj udkommanderet til tjeneste ved grænsen i Kruså, og her overværede jeg på nærmeste hold den slagne hær drage mod syd til fods. I løbet af 1945 indtrådte så efterhånden normale tilstande.

I 1948 fik jeg en oplevelse, som kun få har haft. En septemberdag var jeg sammen med to karle taget til Kiding for at hente halm. Vi fik vognene læsset og var ved at hænge flagermuslygter på vognen, da vi hørte en summende lyd fra luften, og da vi kigger op, er det en ufo, der i 200-300 meters højde svævede over vore hoveder. Jeg vil anslå ufoen

til at være 10-15 m i diameter. Den lignede en omvendt dyb tallerken med støtteben, og på oversiden var der lys i små aflange felter, og disse lamper blinkede på skift i alle regnbuens farver. Hastigheden, den fløj med, vil jeg mene var 100-150 km/t. Vi så den svæve hen over Vester Sottrup kirke og videre over mod Als. Vi var tre, der så den, og næste dag kunne vi se i avisen, at flere andre mennesker havde set den.

Efter at have været forpagter i 30 år købte jeg Graasten Hovedgård samt 44 ha på Kiding af min far, så det areal, jeg drev landbrug på, var i alt på 79 ha.

I 1970 besluttede jeg mig til at sælge mine malkekøer og lejede så bygningerne ud til Graasten rideskole. Staldene blev fyldt med heste, og der er liv på gården hver dag året rundt. Graasten Landbrugsskole driver jorden på Graasten Hovedgård og jorden på Kiding er forpagtet ud til ejeren af Kiding.

Jeg er således i dag det, forstander Karlskov Jensen kaldte en »hobby-landmand«. Jeg befinder mig godt ved det. Jeg har nok til at fylde dagene med. Jeg har stadig lyst til at gå på jagt, og jeg har 250 tdr. land, jeg kan jage på. Jeg kan også lide at fiske og ride en tur i skoven. Som gammel garder har jeg i en årrække siddet i bestyrelsen for garderforeningen. Jeg kommer til de ugentlige møder i Rotary, hvor jeg træffer gode venner.

Alt i alt kan jeg se tilbage på et dejligt liv, rigt på gode minder. Jeg har en god familie og et dejligt hjem. Kan man ønske sig mere?

Ejnar Lauesgaard

Praktiserende læger i Graasten

1826-1972

Der foreligger en del litteratur om Graastens historie. Der er den kendte artikel af A. D. Jørgensen »Graastens ældre histore« trykt i Sønderjyske Årbøger 1889. Den blev genoptrykt i 1979.

I 1929 udkom »Allerlei aus Gravenstein« skrevet af Johannes Ahlmann, og i 1986 udgav Historisk Forening for Graasten by og egn Poul Andersens bog »Et slot og et sogn«.

Disse bøger giver et godt indblik i Graastens udvikling og hverdagen i byen fra dens spæde begyndelse og op til vore dage.

Et enkelt område i byens historie er imidlertid ikke beskrevet, og det er en omtale af sundhedsvæsenets udvikling. For at råde bod på dette er der i nedenstående artikel forsøgt at samle oplysninger om de læger, der fra den første i 1826 til 1972 har udøvet deres lægegerning i Graasten og omegn.

Før året 1800 var der kun et meget beskedent antal læger. I Sønderjylland var der i alt ca. 50, så når sygdom indtraf, var der langt til lægehjælp og indkøb af medicin. Syge i Graasten og tilstødende sogns nærmeste læger boede i Flensborg, Aabenraa og Sønderborg, hvor der også var apoteker. For oprettelsen af et apotek var det dengang en forudsætning, at der var en læge i byen, idet han havde pligt til at aflægge to årlige visitatsbesøg for at sikre, at der på apoteket var den nødvendige medicin.

I 1814 havde den unge Christian August II ved faderens død overtaget hertugtittel og godser. Som sin højre hånd havde hertugen i Graasten hofråd Thomsen, der var en sjældnen trofast og dygtig embeds-

mand. Thomas Thomsen var fra Rinkeby, hvor faderen var smed. Ved flid og dygtighed havde han arbejdet sig frem til Graastens højeste øvrighed som hertugens stedfortræder, og han gjorde en stor indsats for byens trivsel. Det var da også ham, der fandt det nødvendigt, at der både burde være en læge og et apotek i Graasten, der nu havde ca. 500 indbyggere og et stort opland, hvorfra der kom mange til byen for at handle, for dem ville det være en stor hjælp, om de også kunne få lægehjælp.

Hofråden henvendte sig så til livlægen ved hoffet på Augustenborg, Heinrich Wilhelm Henrici, der i 1813, foruden at være livlæge, var udnævnt til fysikus (embedslæge) for Sønderborg fysikatdistrikt og i denne stilling havde indflydelse på, hvor læger måtte nedsætte sig, og hvor der måtte oprettes apoteker. Hofråden fremførte gode argumenter i sin ansøgning. Et udsnit af ansøgningen, der var på tysk, bringer vi her i oversættelse på dansk. »Intet i denne verden kan være et menneske mere velbehageligt end at se sin svækkede sundhed generhvervet. Til dette formål har vi lægerne og apotekerne. Hvor de finder deres brød, der skulle de være tålt, jo flere jo bedre. Det gælder jo velfærdet for hele menneskeheden i enhver lille by. Mennesket skulle såvel have lejlighed til at indhente råd, skaffe midler mod ondet, men også have valget til at lade være. Derfor skulle der være tålt så mange læger i enhver by, som kan ernære sig der.«

Mellem hertugen og kong Frederik VI var der også ført forhandlinger om oprettelse af et apotek, og hertugen gør opmærksom på, at der nu er en praktiserende læge i Graasten, med en betydelig praksis. Denne oplysning vejer til i vurdering for oprettelse af et apotek. Hertugen får tilladelse til at drive et apotek på Slotsbakken i den bygning, der tidligere havde været kro, og her var Graastens apotek, til et nyt blev bygget på Ulsnæs i 1978.

Hofrådets initiativ medførte, at der nu i over halvandet hundrede år til glæde for befolkningen og til gavn for byen har været både læge og apotek.

Fortegnelse over praktiserende læger i Graasten fra 1826

Nr.	Navn	Fra	Til
1.	Tønsen, Conrad Ehlers	1826	1829
2.	Clausen, Friederich Wilhelm Emil	1829	1884
3.	Johannsen, Johan Jensen	1832	1872
4.	Iwersen, Thomas Iwer	1840	1848
5.	Coch, Georg Werner	1843	1848
6.	Schmiegelow, Julius	1845	1851
7.	Boye, Claudius Julius	1850	1855
8.	Schlaikier, Christian Heinrich	1853	1855
9.	Brieger, August Wilhelm	1856	1875
10.	Vedel, Valdemar	1863	1864
11.	Clausen, Philip	1884	1889
12.	Petersen, Carl Friderich Rudolf Peter	?	1885
13.	Feddersen, Meinhardt	1885	1890
14.	Jahn, Otto	1886	1890
15.	Neubauer	?	1888
16.	Brieger, Gustav Ludvig Christian	1887	1890
17.	Becher, August	1890	1920
18.	Nielsen, Nis Peter	1899	1937
19.	Reuter, Waldemar	1899	1950
20.	Storm, Marie Hollensen	1920	1942
21.	Storm, Hans Frederik Peter	1920	1945
22.	Nielsen, Viggo Mathias Christian	1932	1973
23.	Emborg, Svend Trøst	1939	1974
24.	Glendal, Svend	1942	1955
25.	Mogensen, Else	1945	1963
26.	Hansen, Carl Ludvig Ernst	1949	1958
27.	Thygesen, Kristensen	1955	1977
28.	Møller, Uwe	1958	1989
29.	Emborg, Jens Christian	1969	
30.	Hänel, Walter	1970	

Hensigten med denne artikel om lægerne i Graasten var, at der foruden de nøgne fakta om navn og uddannelse også skulle fortælles om mennesket bag navnet, men kilderne var få og små, så resultatet er blevet derefter. En del oplysninger er hentet fra læge Johannes Brix »Lægevirke i Sønderjylland«. Andre fra »Den danske Lægestand« udgivet af lægen og personalehistorikeren, K. F. Carøe. Men også lokalhistoriske arkiver er besøgt. Men vi ville gerne kunne have givet et mere personligt billede af lægerne. Det har der dog først været mulighed for, da vi nærmer os vor tid. I 1800-tallet var der fra Sønderborg langt til Københavns Universitet, så de fleste, af lægerne, der var født og opvokset i hertugdømmerne, valgte at studere i Kiel, og som det fremgår, er det ca. kun en tredjedel, som er uddannet i København.

Mange af lægene har kun virket i tre-fem år, mens enkelte har i 40-50 år brugt deres kunnen og kræfter på at hjælpe syge i Graasten. Lidt statistik viser, at gennemsnittet for de 30 lægers virke er 18 år.

1. Tønsen, Conrad Ehlers

Han var født i år 1800. Studerede i Kiel og fik embedseksamen i 1826, og fik titlen dr. med. og fik straks efter ansættelse ved de graastenske godser. Selv om hertugen havde meddelt kongen, at Tønsen havde en betydelig praksis, så har den nok ikke været ham stor nok, for allerede i 1829 siger han op og tager til Kiel.

2. Clausen, Friedrich Wilhelm Emil

Han var født i Tønder, hvor faderen var Hausvogt og Kammerråd. Han læste til læge i Göttingen og Berlin for så at afslutte studierne i Kiel, hvor han blev dr. med. i 1828. Han blev så ansat på de graastenske godser 1829 til 1849. Da hertugen ikke længere havde administrationen af godserne, fortsatte Clausen som praktiserende læge i Graasten til sin død i 1884.

3. Johannsen, Johan Jensen

Blev født den 24. april 1791 på en gård i Holsten. Han ville ikke gå i faderens fodspor, men valgte lægestudiet, og blev i 1826 dr. med. i

Kiel, hvorefter han blev praktiserende læge i Flensborg til 1832. Om det var fordi han var opvokset på landet, at han gerne ville bort fra bylivet, ved vi ikke. Men han kom ofte på besøg i Graasten og indlogerede sig så hos Nicolay Hohwü, der dengang ejede det største hus i Slotsgade (Den gamle Kro.) Af Hohwü købte han et jordstykke, der strakte sig fra Slotsgade til Stengerodde Skov. Her byggede han et hus, der lå hvor urmager Hohwü i dag har sin forretning.

Da huset stod færdigt, flyttede Johannsen med familie til Graasten, hvor han var praktiserende læge de næste 40 år, til han døde 1872.

4. Iwersen, Thomas Iwer

Han var født i 1815 i Aabenraa, hvor faderen var aktuar. Efter endt skolegang i Slesvig studerede han i København og Halle for så at blive dr. med. i Kiel, hvilket dengang var en forudsætning for at nedsætte sig som praktiserende læge i hertugdømmerne. Han nedsatte sig i Graasten i 1840, men da der allerede var en læge i byen, var det svært for ham at klare sig økonomisk. Han tog så et embede som landlæge i 1848 på øen Pellworm. Her var han på fast gage fra det offentlige, idet der ikke var patienter nok til en læge. Vi har stadig en sådan ordning med ølæger, f.eks. på Mandø og Endelave. Han flyttede i 1879 tilbage til fastlandet til Sattrup i Angel, hvor han døde 20. 11. 1881.

5. Coch, Georg Werner

Han var født i Graasten 28. marts 1805 som søn af kaptajn Koch. Han studerede medicin i København og tog sin embedseksamen i 1833. Efter han i nogle år havde været militærlæge, nedsatte han sig i 1843 som praktiserende læge i sin fødeby, men var her kun i fem år, idet han i 1848 flyttede til Sdr. Brarup i Angel, hvor han døde i 1874.

Det kan ikke med sikkerhed siges om han stavede sit navn med C eller med K, begge for bogstaver er benyttet.

6. Schmiegelow, Johan Herman Heinrich Julius

Han var født i 1819 i Rendsborg. Efter at have studeret i Halle, tog han lægeeksamen i Kiel, hvorefter han nedsatte sig i Graasten i 1845. Un-

der treårskrigen deltog han de to sidste år som læge i den slesvig-holstenske hær, og da han i 1851 kom tilbage til Graasten, var hans praksis svundet ind, så han valgte at flytte til Sønderborg, hvor han virkede til sin død 1912.

7. Boye, Claudius Julius

Født den 16. juli 1823 i St. Magleby på Amager, død den 5. august 1879 i Aarup på Fyn. Hans forældre udvandrede i 1827 til Amerika, og den da fire-årige dreng kom i huset hos en farbroder, Claus Stage Boye i Rudkøbing. Han blev student fra Sorø i 1842. Under krigen 1848-50 var han underlæge og tog lægeeksamen i 1849. Det var felttogene, der førte ham til Sønderjylland og Graasten, hvor han efter krigen nedsatte sig som praktiserende læge. Palæet, der under krigen havde været lazaret, købte han i 1851 med det dertil hørende landbrug. Landbrug havde hans store interesse, og han overvejede en overgang at opgive lægegeringen. Han solgte i 1855 Palæet til farver Marcus Jürgensen og købte en landejendom ved Jelling, men også her fik han en praksis. Folk kom til ham for at få råd og hjælp, men det var dog stadig landbruget, der stod ham nær, og i en årrække var han formand for Vejle amts Landboforening. Men i 1867 indtraf en begivenhed, der ændrede hans liv. En bondekone, som led af en æggestoksvulst, henvendte sig til ham og bad ham indtrængende om at operere hende. Han vægrede sig, da han aldrig havde set en sådan operation, men sagde efter alvorlige overvejelser omsider ja, og med bistand af et par kolleger udførte han indgrebet i et lille husmandssted med heldigt resultat.

Dette rygtedes, og talrige patienter mødte op for at få samme operation og andre kirurgiske indgreb, så han fik en stor virksomhed, og hans dygtighed blev anerkendt og medførte, at han blev udnævnt til æresdoktor ved Københavns Universitet i 1879. Han døde kort efter pludseligt af en hjertesygdom.

8. Schlaikjer, Christian Heinrich

Han var født 11. marts 1824 i Egernsund, hvor faderen var teglværksejer. Det var et velhavende miljø, han voksede op i. Efter han havde

studeret medicin i Heidelberg, blev han dr. med. i Kiel 1851. I krigen 1848-50 havde han deltaget som læge i den slesvig-holstenske hær.

I 1853 nedsatte han sig som læge i Egersund og drev sin praksis fra sit barndomshjem, så han er egentlig ikke Graasten-læge, omend han også havde patienter der.

Det blev kun en lille praksis, han fik oparbejdet, så efter halvandet år tog han til Tønder, hvor der var mulighed for en bedre praksis. Og han fik da også hurtigt flere patienter både i byen og på landet, og hans tangforløsning ved fødsler, som han udførte med stort held, gjorde ham anset, og blandt landbefolkningen kom det ham tilgode, at han beherskede både plattysk og sønderjysk.

Efter krigen 1864, da de nationale bølger gik højt i Tønder, og man jog den kendte fysikus Ulrich ud af byen på grund af hans danskhed, blev Schlaikjer udnævnt til hans efterfølger.

Han døde i Tønder 24. november 1879.

9. Brieger, August Wilhelm

Han var født i Aabenraa 7. juni 1825. Han var lægesøn, den første af de graastenske læger, der gik i faderens fodspor. Før han studerede til læge, havde han dog været i farmaceutlære i Lübeck og derefter arbejdet i forskellige tyske byer, før han som 27-årig begyndte at studere medicin i Kiel. Efter at have fået eksamen nedsatte han sig i Graasten som praktiserende læge, indtil han i 1875 blev udnævnt til kredslæge i Aabenraa.

10. Vedel, Valdemar

Han tilhørte en gammel embedsmandsslægt, der nedstammede fra den berømte historiker Anders Sørensen Vedel. Faderen var konferensråd Severin August Vedel. Efter sin uddannelse som læge kom Valdemar Vedel til Graasten, kort før krigen 1864 brød ud. Han var arresteret nogle gange af de tyske tropper i Graasten, og sammen med andre kendte danskere i Graasten mistænkt for at spionere for den danske hær, og han måtte ikke færdes i byen uden ledsagelse af en tysk soldat.

Kort før overgangen til Als blev han med andre danske ført i fængsel i Flensborg. Her blev han syg og indlagt på hospitalet, den nuværende Diakonissestiftelse, hvor han døde få dage efter – den 5. august 1864. Liget blev overført til begravelse i København. I hans dødsannonce antydes det, at han skulle have været mishandlet. Den lyder: »At vor kjære uforglemmelige Søn, Valdemar Vedel, praktiserende Læge i Graasten, er den 5. August afgaaet ved Døden paa Hospitalet i Flensborg, ikkun 28 Aar gammel, bringes herved sørgeligst til Slægt og Venners Kundskab. Han bukkede under for den haarde Medfart, der under Fjendtlighederne blev ham til del. De som kendte hans retskafne Stræben og kjærlige Hjerte, vil kunne fatte vor dybe Sorg. Hans sørgende Familie.«

11. Clausen, Philip

Dr. med. Han var født 1858 og således kun 26 år, da han nedsatte sig i Graasten, så man må formode, at han er kommet lige fra eksamensbordet. Imidlertid forlod han hurtigt Graasten, hvor han kun var i fem år til 1889.

12. Petersen, Carl Friedrich Rudolf Peter

Født den 28. juni 1843 i Sachsen. Hvornår han kom til Graasten vides ikke med sikkerhed, men noget tyder på, at også hans ophold her var kort. I 1885 flyttede han til Sønderborg, hvor han døde 28. november 1886.

13. Feddersen, Meinhardt

Dr. med. Født 1853. Nedsatte sig i Graasten 1885. I 1899 flyttede han til Flensborg efter at have solgt sin bolig og praksis i Nygade til læge N. P. Nielsen. (Se nr. 18.)

14. Jahn, Otto

Født 1853. Kort efter sin uddannelse kom han i 1886 til Graasten, hvor han praktiserede til 1890.

15. Neubauer

Vi kender hverken fødeår, fornavn eller hvornår han begyndte at praktisere i Graasten, men som de ovenstående fire læger synes også hans lægevirksomhed i Graasten kun af kort varighed, idet han i 1888 forlader byen. Man kan gisne om, at lægepraksis i 1880-erne i Graasten har været lidet indbringende.

16. Brieger, Gustav Ludvig Christian

Født i Graasten 14. juli 1861 som søn af læge A. W. Brieger, (se nr. 9).

Han nedsatte sig som læge i Graasten 1887, men døde allerede i 1890. Ifølge kirkebogen var han ugift, og dødsårsagen var en opiumsdosis.

17. Becker, August

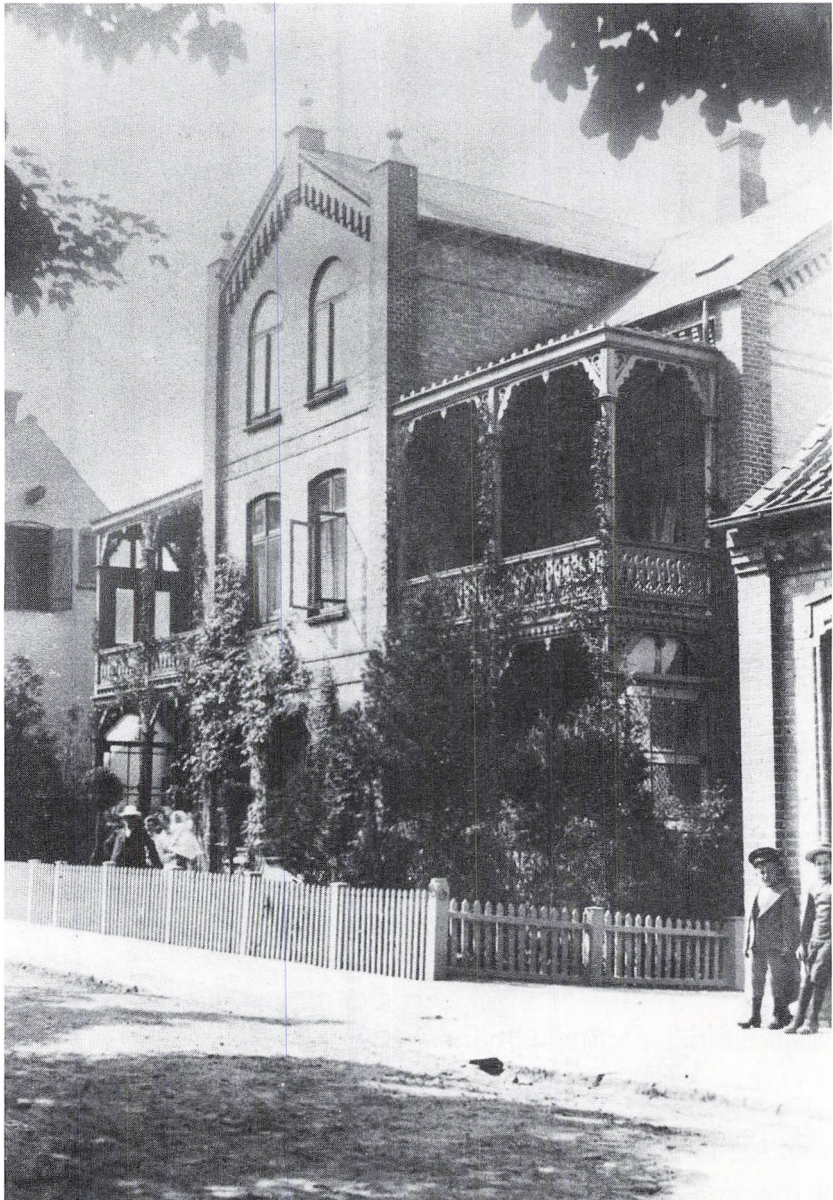
Født 16. august 1864 i Grevenkop/Steinburg. Han har formodentlig fået sin uddannelse i Kiel, da han 26 år gammel nedsætter sig i Graasten i 1890, hvor han virker, til han i 1920 efter Genforeningen flytter til Flensborg og her bliver Sanitætsrat. Han dør 1946.

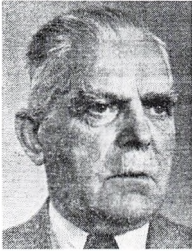
18. Nielsen, Nis Peter

Han var født i Tombøl 1869, hvor faderen var lærer, senere bankdirektør i Flensborg. Efter at Nis Peter Nielsen havde taget medicinsk embedseksamen i 1886, nedsatte han sig i Ullerup i 1897, men det var kun kort tid, han praktiserede der, for i 1899 fik han mulighed for at overtage dr. med. Feddersens praksis i Graasten, ikke alene praksis, men også ejendommen på hjørnet af Nygade og Ringgade, hvor der nu er ungdomsboliger.

Nis Peter Nielsen oparbejdede en stor praksis og blev senere Sanitætsrat. Efter Genforeningen fik han i 1921 dansk jus practicandi og i 1922 fik han hvervet som jernbanelæge. Han passede sin lægegerning, til han døde i 1937.

Huset Ringgade 10 ca. 1900.
Foran huset ses læge Nis Peter Nielsen med nogle af børnene.

19. Reuter, Waldemar

Han var født i Broager 1873. 1899 bestod han i Kiel medicinsk embedseksamen og nedsatte sig så i Graasten, hvor der nu i en årrække var tre læger, dr. Becker, Nis Peter Nielsen og dr. Reuter. Dr. Reuter boede på Torvet nr. 7, hvor den ene halvdel var forbeholdt praksis, mens resten af huset var privat beboelse. Han var en kendt skikkelse i byen. I dag ville man nok betegne ham som en typisk tysk akademiker. Altid korrekt klædt og korrekt i sin optræden, myndig og bestemt. Han var en repræsentant for »kejsertyskheden«, og han blev aldrig en tilhænger af Hitler og nazismen.

Hans praksis strakte sig fra Varnæs til Kliplev. Han blev enten afhentet i hestevogn eller benyttede »æ Kleinbahn«, når han skulle på sygebesøg. Han havde ingen fast konsultationstid. Patienterne ventede tålmodigt, til lægen kom, og mange kom om søndagen, da havde især bønderne bedst tid. Da bilerne dukkede op, anskaffede dr. Reuter ingen, men benyttede lejebil til sygebesøg.

Efter anden verdenskrig blev dr. Reuter opstillet som spidskandidat for »Slesvigsk Parti« ved folketingsvalget 1947, dog uden at blive valgt. Han passede sin lægegerning lige til sin død i 1950, i alt 52 år.

20. Storm, Marie Hollensen

Hun var født den 20. marts 1884 i Mølmark ved Broager på den gamle slægtsgård. Det var et meget dansk bevidst hjem, børnene voksede op i. Skolegangen var den tyske folkeskole, men efter konfirmationen gik det til efter- og højskole i Danmark. Marie Storm havde fra sine unge dage ønsket at blive læge, hvilket på den tid var usædvanligt, at en pige ville gå den vej. Men for at opnå det, skulle hun først have en studentereksamen. Den fik hun efter et slidsomt arbejde på et kursus i Berlin. Derefter studerede hun ved forskellige universiteter i Tyskland, før hun i 1912 bestod medicinsk embedseksamen i Königsberg med udmærkelse. I 1913 nedsatte hun sig som praktiserende læge i Flensborg. I studieårene

havde hun truffet en ung dansk lægestuderende, Hans Storm, i Heidelberg. De blev gift i 1918, og til 1920 havde de så fælles praksis, men så »byttede« de praksis med dr. Becker i Graasten. Marie Storm kom nu tilbage til sin hjemstavn – det havde hun stræbt efter – og blev den første kvindelige læge i Graasten. Hun fik hurtigt en stor praksis med patienter fra begge nationale lejre, vel nok især kvinder og børn. Hendes patienter havde stor tillid til hende, og hun var meget afholdt. Trods travlhed med patienter nåede hun at være med til at oprette børnehaven i Ringgade, være medlem af skolekommissionen, i bestyrelsen for Røde Kors og tilsynsførende læge på skolehjemmet i Rønshoved. Alt overkom hun med venligt sind og smil.

Hun døde kun 58 år gammel, men inden sin død havde hun nået det mål, hun som ganske ung pige havde sat sig, at blive læge for befolkningen på den egn, hun var så stærkt knyttet til.

21. Storm, Hans Frederik Peter

Var født 1886 i sin moders fødeby, Faaborg. Faderen var af en gammel sømandsfamilie i Sønderborg. Han fik ansættelse ved et stort handelshus i Königsberg. Her voksede Hans Storm op, men blev moderløs allerede som 4-årig. Han kom i tysk skole, men han og faderen talte altid dansk med hinanden. 16 år gammel kom han på Frederiksberg Latinskole, hvor han to år senere fik studentereksamen. Han læste ved forskellige tyske universiteter og mødte 1907 sin senere hustru Marie Hollensen, og fra nu af tilbragte de ferierne på Broagerland. I 1911 var Hans Storm blevet tysk statsborger, og som sådan måtte han deltage i første verdenskrig. I 1918 holdt de unge kirkebryllup, og de sidste fire måneder af krigen var Hans Storm på rekreationsophold på Føhr.

Da krigen var forbi, oprettede lægeparret en praksis i Flensborg, og den nåede at vokse sig stor i de to år, der gik, inden de kom til Graasten, hvor de nedsatte sig i Nygade og her fik meget at gøre. De øvede deres lægegerning med flid og omhyggelighed. Hans Storm havde en poetisk åre. Han fik udgivet flere små digtsamlinger, men skrev også

prologer og sange til festlige lejligheder, som f. eks. til indvielsen af Graasten havn og ved rejsningen af Genforeningsstenen på Slotsbakken 15. juni 1930, hvor det var ham, der havde formet teksten på stenen: »15. Juni 1920. Troskab bandt. Vilje vandt.« Marie Storm Hollensen døde 1942 og Hans Storm tre år senere i 1945.

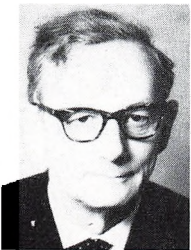

22. Nielsen, Viggo Mathias Christian

Han blev født 1904 i Graasten, og som sin far, læge Nis Peter Nielsen, valgte han også at blive læge. Han studerede medicin i København og blev kandidat fra universitetet 1930. Han udvidede så sin uddannelse i Hamborg, for så i 1932 at nedsætte sig i Graasten, hvor han praktiserede i samarbejde med faderen til dennes død i 1937, hvorefter han var selvstændig praktiserende læge.

I 1958 optog han som kompagnon læge Uwe Møller, og da deres praksis stadig voksede, blev som tredje kompagnon optaget Walter Hänel i 1970.

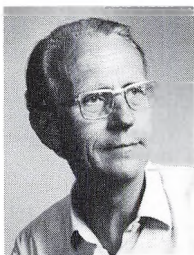
Viggo Nielsen var meget populær i byen. Han kunne være opførende, når arbejdsmængden oversteg hans kræfter. Han var en meget retsindig mand, og han kendte alle sine patienter meget nøje, kendte deres familieforhold. Han var en ægte »familielæge« af den gamle slags. Længe før det blev moderne, var han på Du og fornavn med alle, og han blev også selv kaldt »Dr. Viggo«.

23. Emborg, Svend Trøst

Han var født 1910 i Vordingborg, hvor faderen var organist. Han blev student 1928 fra Sorø Akademi og tog lægeeksamen på Københavns Universitet 1935. Efter yderligere uddannelse nedsatte han sig i Graasten, Borggade 7, men flyttede i 1942 til Kongevej 74. Foruden at være en meget venlig mand, var han udrustet med megen sans for humor og var uhyre slagfærdig. Patienterne havde megen tillid til ham, og han var meget afholdt. Også i forholdet til kollegerne i byen stod han i det bedste forhold. Han

havde en stor praksis, så der var ikke tid til offentlige hverv, dog deltog han i modstandsbevægelsens ledelse i Graasten i krigens sidste år. Under et ophold i sit sommerhus ved Flensborg Fjord døde han pludselig, 64 år gammel, i 1974.

24. *Glendal, Sven*

Han blev født 1911 i Graasten. Han var af bondeæt. Faderen var landbrugskonsulent Hans Hansen, der stammede fra gården Ovn i Rinkefølge. Han var stærkt engageret i det danske nationale arbejde. Sven Glendal fik embedseksamen i København 1940, og efter turnustjeneste nedsatte han sig i 1942 i Graasten og oprettede praksis i det statelige hus på Ahlefeldtvej 3. Et stateligt hus, der var typisk for byggestilen i begyndelsen af 1900-tallet. Det havde været både bolig og kontor for amtsforstander Zimmermann.

Glendal var meget plaget af astma, så i 1955 opgav han sin praksis i Graasten og var i to år skibslæge på skoleskibet Danmark. 1957 blev han skolelæge i Sønderborg og var desuden praktiserende læge i Sønderborg til sin død i 1988.

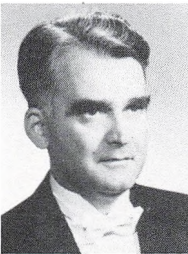
25. *Mogensen, Else*

Datter af sagfører P. G. Mogensen, København, er født 19. oktober 1906. Student fra Falkonergården 1925 og medicinsk embedseksamen 1933. Tog videreuddannelse på en lang række hospitaler, Finsensinstituttet, Rigshospitalet, Sindssygehospitalet i Middelfart og flere andre, for så i 1944 at nedsætte sig som praktiserende læge i Graasten. Hun havde bolig i Haus Steinburg. Ved siden af sin praksis var hun skolelæge og huslæge fra 1956 på Gighospitalet. Senere flyttede hun til Slotsbakken, hvor hun havde bygget et hus, og herfra praktiserede hun til 1963, da blev hun skolelæge i Fredericia og en overgang reservelæge på sygehuset der. Senere blev hun sygehushæder i Bogense, hvor hun døde ugift i 1980.

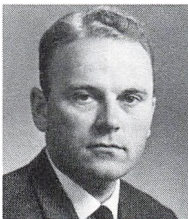
26. Hansen, Carl Ludvig Ernst

Han var født i Haderslev og student fra det tyske gymnasium i Aabenraa 1935. Studerede ved Københavns Universitet og tog embedseksamen i 1943. Herefter uddannede han sig videre på hospitaler i Tyskland, Sverige og i Ribe. Fra 1950 praktiserede han i Graasten, hvorefter han flyttede til Bylderup-Bov i 1958. Her praktiserede han til 1986 for så at bosætte sig i Aabenraa.

27. Kristensen, Jørgen Thygesen

Er født 24. januar 1920 i Raklev ved Kalundborg, hvor faderen var sognepræst. Han blev i 1938 student fra Ribe Katedralskole og tog medicinsk embedseksamen i København 1947. Turnustjeneste på Aarhus amtssygehus. Derefter militærtjeneste. Arbejdet med røntgen havde hans store interesse, og på Kommunehospitalet i Aarhus arbejdede han på Røntgenklinikken som 2. reservelæge, til han i 1955 begyndte som praktiserende læge i Graasten, hvor han overtog læge Glendals praksis og hus. Han var en meget flittig, samvittighedsfuld læge, og han fik en betydelig praksis. Ved siden af denne var han, i de måneder kongefamilien var på Graasten Slot, læge for de kongelige. Lægeforeningspolitik havde hans store interesse, og han var medlem i den sønderjyske lægekredsforenings bestyrelse og en tid formand. Det var en relativ kort tid, Thygesen Kristensen fik til at udføre lægegerning, idet han efter en alvorlig sygdom døde 1977.

28. Møller, Uwe

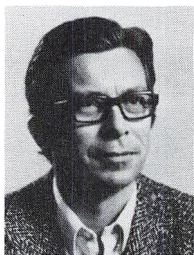
Er født i Graasten 1927. Fik studentereksamen fra det tyske gymnasium i Aabenraa og tog lægevidenskabelig embedseksamen i København 1953. Uddannede sig herefter på forskellige afdelinger på Sønderborg Sygehus. Han nedsatte sig som praktise-

rende læge i Graasten 1958 i samarbejde med læge Viggo Nielsen og fra 1970 tillige med Walter Hänel. I 1989 ophørte Uwe Møller at praktisere. I nogle år var han formand for den tyske skole- og sprogforening og øvede en stor indsats for opførelsen af den tyske privatskole.

29. Emborg, Jens Christian

Er født 1937 og har været praktiserende læge i Graasten siden 1969 i kompagniskab med sin far, læge Svend Trøst Emborg, på Kongevej 74. Siden 1972 i det nye lægehus. Emborg er også overlæge i hæren. Han har været meget engageret i lægeforeningsarbejde, var således en tid formand for den sønderjyske lægekredsforening og desuden medlem af hovedbestyrelsen af Den Almindelige danske Lægeforening fra 1983-89. Desuden har J. C. Emborg været medlem af menighedsrådet i Graasten.

30. Hänel, Walter

Walter Hänel er født 1935 i Gentofte. Senere flyttede familien til Sønderborg, hvor han blev student fra Sønderborg Statsskole 1954. Han påtænkte først at ville være arkitekt, men valgte så at studere medicin og tog embedseksamen i København 1968. Efter yderligere uddannelse på forskellige sygehuse nedsatte han sig i 1970 som praktiserende læge i Graasten i samarbejde med lægerne Viggo Nielsen og Uwe Møller. Walter Hänel er tillige læge ved Rønshoved Skolehjem. Med sine 56 år er han i dag nestor blandt lægerne i Graasten lægehus. Foruden sin lægegerning er W. Hänel tillige formand for Slesvigsk Parti for Graasten og omegn.

Lægehuset

At være praktiserende læge var tidligere i en by som Graasten, hvor en stor del af patienterne boede på landet, et ret opslidende arbejde. Før bilernes tid blev lægerne hentet med hestevogn i al slags vejr ved dag og nat til sygebesøg. Lægen skulle altid være parat.

Efter midten af 1900-tallet fik man ideen til at bygge lægehuset og samarbejde kollegialt fra samme sted. I 1970 var der seks læger i Graasten, og efter mange og lange overvejelser enedes man om at bygge et fælles lægehus. Der blev købt en grund på Ulsnæs ud fra den betragtning, at prisen var rimelig, og at der var gode parkeringsforhold, samt at beliggenheden var central for lægernes praksisområde.

Efter at have set på andre eksisterende lægehuse, valgte man arkitekt Erik Müller i Haderslev, som havde bygget lægehuset i Aabenraa, og kun et år efter den endelige beslutning kunne lægehuset indvies den 1. oktober 1972.

Indvielsen af lægehuset 1972.

Fra venstre: læge W. Hänel, amtsborgmester Erik Jessen, fysioterapeut fru Emborg, lidt skjult, læge Thygesen Kristensen, lægerne Viggo Nielsen, Uwe Møller, Svend Trøst Emborg og J. C. Emborg.

Lægehuset rummer seks konsultationsværelser, en fælles skadestue, hvor der bl.a. er installeret mulighed for røntgenundersøgelse. Desuden to værelser til laboratorieundersøgelser, hvilket giver mulighed for hurtigere behandling af patienterne. Endelig er der lokaler for en fysioterapeut, som dér kan give patienterne behandling.

Lægerne har nu en fast arbejdstid, hvor patienterne kan aftale konsultation, så der spares lang ventetid. Der er også oprettet en vagtordning, så det altid er muligt at få kontakt til en læge. At apoteket næsten er nabo til lægehuset er også en bekvemmelighed for patienterne.

Selv om lægehuset i begyndelsen blev mødt med nogen skepsis, så må det i dag vel nok siges at være et plus for både læger og patienter.

Uwe Møller

Kilder:

Læge Johannes Brix

Embedslæge Tage Grødum

Landsarkivet, Aabenraa

Lokalhistorisk Arkiv, Graasten

Lokalhistorisk Arkiv, Sønderborg

Lokalhistorisk Arkiv, Tønder

Stadtarchiv, Flensburg

Årets gang 1990

Januar

Efter byrådsvalget i november 1989 er der sket en del ændringer. Seks medlemmer ønskede ikke genvalg, og to, der var opstillet, fik ikke det nødvendige antal stemmer.

Byrådet er sammensat af fire socialdemokrater, tre fra Venstre, tre fra tværpolitisk forening, to konservative og en fra Fremskridtspartiet. Til borgmester valgtes viceskoleinspektør Peter Brodersen fra Venstre.

Diskussionen om byggeriet på Fiskenæs dukker stadig op som søslangen fra Loch Ness, uden at der dog er kommet en løsning på problemet.

På biblioteket er for tiden udstillet et andet projekt, der tager sigte på at give Graasten en ny profil fra vandsiden. Projekt »Sildekule« er et privat aktieselskab, der vil opføre bygninger mellem de to roklubber, hvor der både skal være beboelse og evt. erhverv.

Det er desværre småt med byggeri, hvilket byens håndværkere beklager. Lidt har dog også ret, idet der til glæde for buspassagererne er opsat et læskur på Kongevej. Nu må man så håbe, at det må blive forskånet for hærværk. Denne »sport« har i den senere tid hærgnet i kommunen i stadig stigende omfang. Denne besynderlige trang hos visse personer til at ødelægge både offentlig og privat ejendom vil man forsøge at forhindre, og der er nedsat et SSP-udvalg (Skole, Socialvæsen og Politi), som først og fremmest gennem en oplysningskampagne skal prøve at komme hærværket til livs.

Graasten har fået sin første kvindelige dommer, Lillian Hindborg, der afløser dommer K. Juul-Damm, der flytter til det nordjyske.

Februar

Nu ændrer Skolegade igen karakter. Den gamle arrest, der oprindeligt var spindeskole, er forsvundet fra bybilledet, og her vil Graasten Andelsboligforening opføre fem huse, der rummer 20 lejligheder.

Under byggeriet i Skolegade blev en ledning beskadiget, hvilket medførte en falsk brandalarm. Ved Civilforsvarets hjælp fik man standset sirenen på rådhuset, men ledningen til sirenen på Danfoss måtte midlertidigt afmonteres. Heldigvis har »normale« alarmeringer ikke været baggrund for store brande, værst var en brand på Graasten Landbrugsskole, hvor 28 kalve døde af røgforgiftning.

Marts

I Kværs er Handelsbankens afdeling blevet nedlagt. Den er flyttet til Graasten. Som et plaster på såret har købmændene i Kværs og Tørsbøl fået installeret dankortterminaler.

Kværs skoles ønske om en løsning på skolens problemer med de trange og utidssvarende lokaleforhold kan næppe løses foreløbigt. Skoledirektøren for kommunen har meddelt, at det først vil ske i forbindelse med en større samlet plan for den kommunale skolestruktur, der næppe kommer til udførelse før i 1991.

Graasten havn er stadig en god indtægtskilde, skønt der på visse områder er nedgang i sammenligning med sidste år. Stigning i indtægter er især fra skibs- og vareafgifter samt betaling fra lystbåde med fast plads. På det maritime område kan det nævnes, at den tyske roklub har modtaget en pokal for sin gode sportslige og kammeratlige optræden.

På Toft Skibsværft venter man på en ny flydedok. Den store dok, der kunne tage skibe op til 3500 ton, skulle til Marstal, og den blev hjulpet på vej af tre slæbebåde, der med stor forsigtighed fik den ledet gennem Egernsundbroen.

April

Rinkenæs frivillige Brandværn har nu rundet de 100 år og i den anledning udgivet et jubilæumsskrift skrevet af Historisk Forenings formand Poul Andersen i samarbejde med Per Buus. Skriftet er uddelt til alle beboere i Rinkenæs. På jubilæumsdagen var der reception på brandstationen, hvor mange gratulanter mødte op.

Det er generalforsamlingernes tid. Turistforeningen havde et godt fremmøde til sin, hvor man kunne oplyse, at man har forøget arbejdstiden, idet et enigt byråd har bakket op om en øget markedsføring af Graasten, så må man håbe, det giver resultat.

Ungdomsklubben var derimod skuffet over, at kun meget få havde fundet frem til et »åbent hus-arrangement«. Men man kunne trøste sig med at se tilbage på et godt år, hvor der for klubbens 246 medlemmer havde været mange forskellige aktiviteter.

Årets »Elefantpris«, som Handelsstandsforeningen uddeler, blev i år givet til Sparekassen Sønderjylland som belønning for smil, service og kreativitet.

Maj

Andelsboligforeningen oplyser, at den råder over 16 afdelinger med 363 lejemål. To afdelinger er under opførelse med i alt 36 lejligheder. Desuden håber man på at få en kvotetildeling på 20 boliger i 1991.

På Graasten havn var der en »voldsom ulykke«, hvor der skete forurening, flere sårede og store materielle skader. I øvelsen, som det heldigvis var, deltog Civilforsvarsstyrkerne fra Aabenraa og Graasten, brandværnene fra Graasten og Rinkenæs samt Graasten Politi. Øvelsen samlede mange nysgerrige tilskuere, som det kneb at holde på tilbørlig afstand.

Egenes by har fået en ny eg. Den blev plantet i Ahlmannsparken af skoleelever fra 2B. Den skal være et minde om Dronning Margrethe II's 50 års fødselsdag.

Nu sommeren er kommet, dukker forskellige arrangementer op. I Kværs har der været afholdt krammarked og hobbyudstilling i forsamlingshuset. Det blev en stor succes. I Rinkenæs afholdt man den årlige »Nøglefest«, som hvert år byder på mange fornøjelser. Friluftsskuespillet i Gartnerslugten, der i år var H. C. Andersens »Rejsekammeraten«, trak mange tilskuere.

Juni

Kværs-Tørsbøl Ungdoms- og Idrætsforening har afholdt en hel sportsuge med alle former for sport og forskellige konkurrencer.

I Alnor Strandpark var Turistforeningen, Friluftsrådet og Kommunen indbydere til »Ren dag«, hvor det blå flag, der symboliserer en ren strand, gik til tops. I forbindelse hermed blev stranden nedenfor parken rensat af en frivillig styrke af både voksne og børn. En god indledning til den årlige Skt. Hans aften i parken.

To af marinens uddannelsessejlbåde, »Thyra« og »Svanen«, har været på visit i Graasten.

De lyse nætter har fået kommunen til at spare på gadebelysningen. Den bliver slukket kl. 24, dog ikke natten mellem lørdag og søndag. Det skulle give en besparelse på 5.000 kr. månedlig. Det er et velkomment bidrag til kommunens kasse.

Juli

Til glæde for byens borgere og turister har der været arrangeret to velbesøgte ture. Den ene gik til slotsparken, hvor slotsgartner P. B. Moseholt viste rundt og fortalte om parkens historie og blomster. Den anden tur var en travetur gennem Dyrehaven, hvor skovfoged E. Hørdum fortalte om skoven og besvarede spørgsmål. Til begge ture, der var arrangeret af Turistforeningen, var der stor tilslutning.

Graasten frivillige Brandværn har kunnet fejre sit 110 års jubilæum. Korpset har i dag 23 aktive medlemmer under ledelse af kaptajn Henning Bergholt, og værnet råder over et moderne teknisk udstyr.

Traditionen tro afholdes i juli ringridning. I alt var der 329 ryttere, og sammen med de forskellige orkestre blev det til et imponerende optog, og såvel ringridning og de øvrige arrangementer fik et godt forløb.

August

Efter at præsteembedet i Rinkenæs har været vakant efter pastor Reventlows død, har menighedsrådet nu valgt en ny præst blandt de 19 ansøgere til embedet. Valgt blev pastor Jens Elkjær Petersen.

Et fornøjeligt indslag i gadebilledet er den ugentlige vagtparade af Dronningens Livregiment. I år havde regimentet medbragt dets maskot, en lyseblå tyr af papmaché, der blev hilst med tilbørlig militær honnør, da den »overvågede«, at vagten anført af Slesvigske Fodregiments Orkester passerede den på torvet.

Graasten Rideklub har fået en ny ridehal. Den blev indviet af prinsesse Benedikte, og derefter var der opvisning af Anne Grethe Tornblad på den berømte hest Marzog.

Stjernevejens børnehave, der i 1965 var blevet indviet af Dronning Ingrid, fejrede sin 25 års fødselsdag, og blandt gæsterne var dronningen.

På Skibsværft Toft har der været rejsegilde på en 3230 m² stor bådehal, der skal være overvintringshal for lystbåde.

Den sidste weekend i august var rammen om årets »Torvedage«. Blandt de mange underholdninger var turistchefen, der også er tryllekunstner. Han fremtryllede en rigtig Graastendrik – en æblemost fremstillet af ægte Graastenæbler. Som sædvanligt var der mange besøgende, så dagene fik et godt forløb.

September

Høsten er i fuld gang, og dagligt ankommer korn til de store siloer ved havnen. Herfra sendes de videre pr. skib. Årligt eksporteres ca. 25.000 ton fra Graasten.

Byrådet har travlt med budgettet. Det er borgmesterens håb, at man kan bevare kommuneskatteprocenten på 18,7.

Vandtårnet har ikke været i brug, siden højdebeholderen på Ravnsbjerg blev bygget. Man vil gerne sælge det, men ikke fundet en køber. Istandsættelsen vil koste mellem 70.000 og 90.000 kr. Byrådet skal nu bestemme tårnets videre skæbne. Teknisk udvalg vil gerne bevare det.

Oktober

Hvor før den smukke direktørbolig ved maskinfabrikken lå, er der nu begyndt et byggeri af ejerlejligheder. I forvejen er der på grunden opført 20 andelsboliger.

Graasten Sejlklub har af Hafnia-Fonden fået skænket 22.000 kr. til en ny påhængsmotor, der skal anvendes på et ledsagerfartøj, hvilket er en betydelig lettelse ved træningen af juniorer.

Den landsdækkende indsamling til flygtninge indbragte i Graasten 18.400 kr.

Sydbank Sønderjylland er i gang med en ombygning og renovering af sin bygning, hvorefter de ydre rammer vil blive ført tilbage til sin oprindelige skikkelse fra 1926.

November

Graasten Ældreklub er begyndt på vintersæsonen. Hver 14. dag er der sammenkomst i Ahlmannsparken med gode og afvekslende programmer. Det er i år den 23. sæson. Som regel møder der mellem 125 og 150 personer.

Ahlmannsparken har været rammen om en righoldig og velbesøgt julemesse. En lang række udstillere med fristende tilbud kunne glæde

sig over, at ca. 5.000 besøgte messen. Et skår i glæden var, at der fandt et tyveri sted af et gulvtæppe til 2.000 kr.

Hjemmeplejens østre gruppe havde samlet hjemmehjælpere, sygeplejerske og klienter til nogle hyggelige timer i mødelokalet på Graasten Brandstation som en optakt til julemåneden.

Graasten Garden, der er Sønderjyllands ældste garde, er blevet 15 år. Det satte også sit præg på den traditionelle julekoncert, idet programmet foruden nye numre også spillede numre fra tidligere år.

December

I Fredensgade 3 er der blevet oprettet et nyt bofællesskab og aktivitets-hus, og i tilknytning hertil en lille butik, hvor der blandt andet forhandles ting, der er forarbejdet af husets beboere.

På Graasten rådhus er der i et samarbejde med Rådhusets Kunstforening og det lokalhistoriske arkiv lavet en udstilling med titlen: »Graasten i gamle dage«. Billeder og plancher fører tilskuerne rundt i Graasten kommune og fortæller om folkeminder, tidligere erhverv og bygninger, som ikke er mere. I nogle tilfælde giver det anledning til, at mange må sukke: »Ak, hvor forandret«.

Elsebeth Thygesen Kristensen

HISTORISK FORENING

FOR

GRAASTEN BY OG EGN

Årsberetning for 1990

I denne min første beretning som formand skal jeg kaste et blik tilbage på 1990 og gribe en smule ind på min forgængers område, idet jeg gerne vil medtage erindringen om den sidste fest, vi havde her i Rinke-næshus den 10. februar i 70-året for afstemningen i 1920. Poul Andersen har givet en god beskrivelse af mødet i sin sidste årsberetning ved generalforsamlingen den 26. april. I husker sikkert, at det gamle danne-brogsflag med Frederik VII's navnetræk var hængt op i salen. Flaget har senere også været en del af en udstilling på rådhuset. I mellemtiden har vi i foreningen fået overladt et flag mere af samme art, og vi har nu kendskab til 5 flag med det kongelige monogram. Jeg har talt med Inge Adriansen, Museet på Sønderborg Slot, om hun gennem sine omfattende studier kan finde ud af, hvad baggrunden er for disse flag. Måske kan hun fortælle os noget til efteråret, da vi håber at kunne få hende til Graasten igen med et foredrag om kvinderne på teglværkerne.

Den 26. april holdt vi så generalforsamlingen på Den gamle Kro. Poul Andersen aflagde sin sidste beretning som formand, efter at han som medstifter af foreningen havde beklædt formandsposten i 15 år med enestående entusiasme. Han ønskede nu at blive aflastet og under-tegnede næstformand blev på et efterfølgende bestyrelsesmøde valgt til ny formand. Frede Ihle blev ny næstformand og nyvalgt til bestyrelsen blev Birgitte Hell, Kværs, og Erik Buchardt, Ovn, Rinke-næs. Poul Andersen har dog lovet fortsat at tage sig af det lokalhistoriske arkiv, og

han vil også i dag give en særskilt beretning om det. Han vil – heldigvis – også fortsat redigere – eller vel nærmest skrive – vore årbøger.

Vi havde på generalforsamlingen besøg af lærer Hans Chr. Lassen fra Fördeschule, som i pragtfulde lysbilleder førte os på en tur langs Flensborg Fjord på forskellige årstider. Der var iskolde vinterbilleder og farvestrålende solnedgange. Billederne viste os igen, hvilken dejlig plet vi lever på.

Sommerudflugten lørdag den 16. juni gik fra Graasten til Aabenraa i bus med ca. 30 deltagere. Formålet var i så vidt omfang som muligt at følge det gamle amtsbanespor – »æ Kringelbahn«. Vi så mange levninger i landskabet og forhenværende stationsbygninger. Ejnar Lauesgaard havde godt kendskab til den gamle togdrift, som havde befordret ham i skole fra 1916 til 1919. På Den gyldne Løve i Varnæs Vig var der dækket kaffebord med boller og lagkage, og vi fik tid til en afstikker til Varnæs skovsø, som kan beskues fra en velbeliggende udsigtsplads, som statsskovvæsenet har lavet.

Efterårsmødet blev lidt utraditionelt holdt på den tyske Fördeschule i Trappen. Formålet var at se skolen og at få en historisk gennemgang af det tyske skolevæsen i Graasten. Det viste sig at blive en vellykket aften med deltagelse af ca. 50 medlemmer. Skolens leder, Manfred Ritter, benyttede de første 20 minutter til en fremvisning af og forklaring om skolen. Ved kaffebordet talte Uwe Møller om de forskellige skoler, som hans mor, han selv og hans børn havde besøgt i tidens løb lige fra »æ kaninnikskoel« i Fredensgade til skolen i Ellegade (senere husholdningsskole, nu nedrevet) over den nuværende Rets- og Politibygning til den bygning, vi sad i.

Efter kaffen fortalte M. Ritter om den folkelige baggrund for skolen, der nu også optager børn fra ikke-tyske hjem. Til slut viste Hans Chr. Lassen en serie lysbilleder om skolens placering og virke. Ved mødets slutning blev som vanligt uddelt årsskrifter til de fremmødte.

Til slut vil jeg gerne takke mine kolleger i betyrelsen for godt samarbejde. Ligeledes skylder vi megen tak til Poul Andersen for arbejdet i arkivet og for udsigten til igen til efteråret at få en spændende årbog.

Sven Kjems

Det lokalhistoriske arkiv

Det lokalhistoriske arkiv har i det forløbne år arbejdet i de vante baner, men vi kan mærke, at arkivets eksistens er blevet mere kendt, med det resultat, at flere benytter det. I 1990 har vi således haft over 100 besøg af folk, der gerne vil have oplysninger om deres slægt, så der har været hyppigst brug af kirkebøgerne fra Graasten, Rinkenæs og Kværns, og det er tilfredsstillende, når vi kan hjælpe. Men det er ikke kun ved besøg, vi giver oplysninger – der kommer både telefoniske og skriftlige henvendelser, som skal besvares. Desuden har vi haft den glæde, at vi får mange arkivalier til opbevaring. Det er for mange blevet noget helt naturligt, at gamle papirer skal bevares for eftertiden i arkivet i stedet for at smides væk. Det gælder både personlige arkiver og foreningsarkiver og papirer om huse og gårde. Alt sammen fortæller det om hjemegnens historie. Arkivet har også i 1990 medvirket på en udstilling på Rådhuset, hvor der fra vort billedarkiv var udstillet billeder, der viste, hvordan der så ud i Graasten før i tiden.

Arkivet vokser støt, så vi kan snart forudse pladmangel, og med det voksende arkiv vokser arbejdet også med registrering samt anbringelse af arkivalier og billeder. Jeg vil gerne sige tak til mine medhjælpere, der flittigt og ulønnet gør et stort arbejde.

Poul Andersen

**Et kig ind i det lokalhistoriske arkiv i kælderen i Ahlmannsparken.
Ved bordet Birthe Asmussen og Elsebeth Thygesen Kristensen.
Med ryggen mod reolerne med arkivalier Poul Andersen.**